

KRÓNIKA

Földrajzi Értesítő XLII. évf. 1993. 1-4. füzet, pp. 291-320.

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet 1991. évi tevékenysége¹

Az Intézet 1991-ben hagyományos feladatkörén lényegében nem változtatva, új koncepciót dolgozott ki az 1993-ig, részben 1995-ig terjedő időszakra. Főbb kutatási *célkitűzéseink* megfogalmazásakor abból indultunk ki, hogy tudományterületünk fejlődésében a globális földrajzi folyamatok és a regionális különbségek nemzetközi együttműködésen alapuló összehasonlító elemzése, értékelése prognosztizálható. A földrajz nemzeti tudomány jellege abban nyilvánul meg, hogy a természeti-gazdasági-társadalmi adottságainkat nemzetközi összehasonlításban kell újraértékelnünk, s a regionális különbségekből adódó előnyöket és hátrányokat kell felismernünk.

– *A természeti erőforrások és adottságok köréből* különös figyelmet szentelünk a domborzatminősítés és a geomorfológiai, geökológiai térképezés *környezeti aspektusai kiszélesítésére* (felszínmozgások, talajeroszió és egyéb antropogén folyamatok, ámentesítések ökológiai hatásai, helyi vizsgálatok keretében pl. radioizotópok földfelszíni dúsulási helyeinek kimutatása, hulladékátrolásra alkalmas területek feltárása, ásványi nyersanyagok, primer természeti erőforrások területi számbavétele, közgazdasági-gazdaságföldrajzi értékelése). A negyedidőszak képződményei, a löszök és egyéb üledékek, paleotalajok kronológiai tagolása, a domborzat értékrend szerinti minősítése alapul szolgál komplexebb környezetminősítési célok megvalósításához, agroökológiai körzetesítéshez, termőhelytípusok elkülönítéséhez, környezetpotenciálok feltárásához és célszerű hasznosításához.

– *Gazdaság- és társadalomföldrajzi vizsgálataink fő célja az európai gazdasági-társadalmi átalakulás globális és regionális konzekvenciáinak nemzetközi együttműködésen alapuló elemzése.* A lokális és makroregionális gazdasági kapcsolatok átrendeződése következtében a településhálózat is átalakul, ezért szükségessé válik a fejlődési irányok feltárása (városok, falvak, tanyarendszer). Az európai társadalomfejlődés új szakaszában felerősödik a regionalizmus, a nagy földrajzi kultúrtájak, régiók belső kapcsolata intenzívebbé válik, ezért elméleti és módszertani szempontból nemzetközi szintre kell hoznunk azokat a részdiszciplínákat, amelyeket évtizedekig elhanyagoltunk, s amelyek alapvető szerepet játszanak a regionális tudat formálásában (pl. politikai földrajz, etnikai és vallásföldrajz). Tovább kell fejlesztenünk a hazai térségek komplex társadalomföldrajzi feldolgozását (pl. Dunakanyar), hogy az ember és természet, társadalom és környezet fő konfliktusmezőit feltárjuk.

– *A természet-gazdaság-társadalom területi kapcsolatainak és konfliktusainak korszerű elemzése a geoinformációs rendszer (GIS) segítségével* végezhető el. Ezzel válik lehetővé az alapvető fontosságú geoszféra és georendszerek módosulásának, tér- és időbeli szerkezet-változásaik törvényszerűségeinek további tisztázása, az ország és egyes területei környezeti állapotának minősítése, a változások tendenciáinak feltárása és monitoringozása, amely alapkutatói eredményeken túl környezetpolitikai és területfejlesztési döntéseket is szolgáltató.

– *Miközben befejezzük az ország tájföldrajzi monografikus feldolgozását, továbbfejlesztjük és korszerűsítjük Magyarország Nemzeti Atlasza* tartalmát, bemutatjuk azokat az európai és makroregionális gazdasági-társadalmi folyamatokat, amelyek alapján saját helyzetünk reálisan ítéltető meg.

Hazai tudományos, ezen belül elnyert OTKA és más pályázati kötelezettségeink teljesítése, külső megbízások vállalása mellett tudományunk nemzetközi fejlődése is feladatokat ró ránk, emellett az oktatás és közművelődés szolgálatára is súlyt helyezünk. A magyar geográfusok kiemelkedő eredményeinek idegen nyelvű publikálására a *Studies in Geography* sorozatunkban és más helyen is teret biztosítunk.

Módszertani céljaink között főleg a térinformatikai rendszerek alkalmazása, a számítástechnika, a távérzékelés fokozottabb igénybevétele szerepel.

Eredményeink publikálásán, közkinccsé tételén kívül szakdokumentáció és a hazai földrajzi alapkönyvtári funkció ellátása is célunk.

Az Intézet szellemi kapacitása, gép- és műszerállománya az alapja a tervünkben körvonalazott fejlesztési elképzeléseinknek, nemzetközi és hazai kapcsolataink további célszerű erősítésének, gyümölcsöző továbbvitelének.

¹ Osztály- és témavezetők jelentései alapján összeállította MAROSI SÁNDOR.

Az év folyamán kidolgozott, széles körű viták során formált, majd jóváhagyott, az Intézet feladatköréből és a fenti célkitűzésekből adódóan belső szervezeti keretekhez a szükség szerinti mértékben igazodva, de azok határait nem merevnek tekintve, kutatásainkat 7 főbb tematikai csoportba integráltuk.

Ezek kialakításában tudományunk hazai és nemzetközi fejlődéséből, tudományrendszeri és (nemzetközi) szervezeti háttéréből, kisebb részben (hazai) gyakorlati igényekből adódó sajátosságok ugyanúgy szerepet játszanak, mint anyagi és szellemi kapacitásunk, a 40 éves Intézet tovább fejlesztendő hagyományai, eddigi eredményei, közvetlenül az utóbbi évek kutatásai, továbbá az 1991-ben elnyert és remélhető további pályázatok sikeres megoldására törekvés, új igények megjelenése.

A vállalt és tervezett feladatok megvalósításának szintje és volumene a szellemi bázis legalábbis szinten tartásán, a kutatók innovációs készségének fokozásán kívül a tervezett kapcsolatok megvalósításának mértékétől, az anyagi források reálértékének megőrzésétől (műszerállomány, költségvetési támogatás, pályázatok, külső megbízások) is függ, ami hatványozottan segítheti elő a kutatások hatékonyságát.

Az alábbiakban a főbb tematikai csoportok szerint adunk számot az egyes témákban 1991-ben végzett tevékenységünkről.

A) Tudományos tevékenység

1. témacsoport. Domborzatminősítés, geomorfológiai és geoökológiai térképezés, fiatal képződmények és felszínformáló folyamatok kutatása

Cél: A domborzat különböző formáinak és típusainak feltárása, a felszínfejlődés törvényszerűségeinek elemzése, valamint az antropogén felszínformálódás várható irányainak prognózisa.

Témacsoportvezető: SCHWEITZER F. tud. oszt. vez. Munkatársak: BALOGH J., JUHÁSZ Á., KIS É., SZENTI E.-NÉ; a Kőzet- és Talajvizsgáló Laboratórium munkatársai: BALOGHNÉ DI GLÉRIA M., HAVAS F.-NÉ, MAGOS M., részben MARÓSI S., PÉCSI M., SOMOGYI S., továbbá GEREI L., REMÉNYI M.-NÉ nyug. munkatársak és külső munkatársak.

A Geomorfológiai Osztály munkatársai behatóan vettek részt más témacsoportokba tartozó feladatok megoldásában is.

1.1. téma. Termő- és telephelyek minősítése és mérnöki geomorfológiai térképezés.

Cél: Ajánlások a tervezési és építési gyakorlat számára. Különböző térségekben paleogeomorfológiai előtanulmányok végzése, a domborzat felszínmozgásos szempontú értékelése, a domborzat értékrend szerinti minősítése.

1.1.1. Lössterületek minősítése keretében PÉCSI M. a szükséges mértékben átdolgozta, kiegészítette, ábrákkal és részletes angol Summary-vel látta el:

1.1.1.1. „Negyedkor és löszkutatás” c. alapvető kézikönyvét, amellyel OTKA témája megoldását-teljesítését is szolgálta. MARÓSI S. ellátta az előzetes szerkesztői feladatokat, TÁNCZOS S.-NÉ az irodalomjegyzék összeállításában, SZENTI E.-NÉ, TÁRKÁNYI L.-NÉ a szöveg szedésében működött közre.
Eredmények:

A közel 400 oldalas, 139 ábrát, 39 táblázatot és egy térképmellékletet tartalmazó, 10 fejezetre tagolódnó könyv részletes bevezető (1.) fejezete a jégkorszak kialakulásának okait, körülményeit, jelentőségét és a kutatómódszereket mutatja be a löszképződés szempontjából.

Három fejezet (2–4.) összehasonlító módon elemzi és értékeli a löszök elterjedését, fizikai, kémiai és ásványos összetételét, litológiai tulajdonságait, a löszrétegek közé eltemetett őstalajok, homokrétegek és a szerves életmaradványok szerepét a löszös rétegsorok kronológiai tagolása szempontjából.

Az 5. fejezet a löszök és löszszerű képződmények osztályozásával és a lösz-, ill. kvarcsemcsék keletkezését magyarázó főbb elméletekkel és azok kritikájával foglalkozik.

A lösz és a benne eltemetett őstalajok egymással való ciklikus váltakozása kétségtelenül a jégkorszaki klímaváltozásokat tükrözi vissza. A ciklusok számáról, időtartamáról, a paleoökológiai körülményekről különböző magyarázatok, eltérő elméletek születtek. Ezek kritikája és felhasználási lehetőségük elemzése, értékelése a könyv visszatérően sarkalatos témája (6–8. fejezet). A könyv ezen részei a negyedidőszak bonyolult kronológiai problémáinak bemutatása mellett kiterjednek az éghajlat, sőt a teljes földrajzi környezet regionális és globális változásainak rekonstruálásához szükséges elvek és módszerek értelmezésére. Mivel a szakirodalomban gyakran különböző pleisztocén időskálát vesznek alapul, ezért az oxigénizotóp- és a löszstratigráfiai módszerek, az abszolút kronológiai meghatározások alkalmazási lehetőségei együtt kerültek kritikai értékelésre.

Két esettanulmány (9–10. fejezet) a Kínai-löszfennsík és a Középső-Duna-medence löszzeit, többek között a lösz és a negyedkor kronológiai tagolási lehetőségeit veszi számba a legújabb elemzések eredményei alapján. Fontos konklúzió, hogy a felső- és középsőpleisztocén jeges és jégmentes klímaváltozásainak egymásutánjára, időtartamára a legmegbízhatóbb információt a Milankovic-féle időskála, ill. az azzal való összehasonlítás nyújthatja.

A könyvből foglalt sokoldalú ismeretek korszerű szintézisét az oktatók, a témakört kutató geográfusok, geökológusok, pedológusok, a környezetváltozás rekonstruálását elemző szakemberek és az egyetemi hallgatók is jól hasznosíthatják.

A műben összesített ismeretanyag jelentékeny része szerzőjének, PÉCSI M.-nak vendégprofesszori működése során egy-egy egyetemi szemeszter témája volt (2 órás speciális kollégium, ill. előadás az 1987/88. tanévben a Trieri Egyetem, továbbá 1990-ben a Bécsi Egyetem földrajzi-földtudományi oktatása keretében).

A lösz iránti széles körű érdeklődést, a löszök ismeretének fontosságát többek között két főbb körülmény motiválja.

a) *Egyrészről* a lösz nagyon elterjedt, laza kőzet, amely a kontinensek felszínének 10%-át borítja; nem csak termékeny talajokat hordoz, hanem évezredek óta hagyományos építési alapanyagul is szolgál. Épületalpozási szempontból azonban kedvezőtlen tulajdonsága, hogy nedves állapotban tömörödik, üregesedik és rogyásra hajlamos. A mezőgazdasági földhasznosítás során pedig a löszön képződött talaj felszíne könnyen megsérül, helyenként gyorsan, pl. a Kínai-löszfennsíkon katasztrofális sebességgel és mértékben pusztul. Ennek ellenére a löszön képződött talajokon terem a világ gabonatermésének közel 80%-a. Ezek a körülmények is indokolják, hogy a „löszproblémával” a mezőgazdaságban a talajművelés és a növénytermesztés szakemberei, az építőiparban pedig az építmények biztonságát is szem előtt tartó tervező-alapozó mérnökök is állandóan foglalkoznak.

b) *Másrészről* a löszről – mint speciális ásvány- és kőzettani, földtani, földrajzi és talajtani képződményről, a róla alkotott, régóta vitatott keletkezéstörténeti magyarázatokról – társtudományok sorának elméleti szakemberei is hagyományosan és széles körben értekeznek.

Tudományos szempontból a löszproblémák közül a legszélesebb érdeklődés legújabban a *löszrétegtan* iránt nyilvánul meg. A nagyobb löszvidékek vastag rétegsoraiban eltemetett őstalajok tucatjai, hajdan élő állatok, növények maradványai – rétegenként változó formákkal – megőrződtek, a fiatalabb löszrétegek között pedig

egyre gyakrabban előkerülnek az ősember és kultúrájának emlékei is. Mindez biológusok, antropológusok, archeológusok nagy érdeklődését váltja ki és a kutatásban való közreműködésüket is igényli.

A löszrétegtan további szakmai figyelmet is felkelt, mert fontos és alapvető adatokat szolgáltat a negyedidőszak, ill. azon belül a pleisztocén ún. jeges és jégmentes ciklusos klímaváltozásokkal jellemzett földtörténetéhez, sőt régióként a pleisztocén kronológiai tagolásának vázát adja. Így a pleisztocén geokronológia fizikai és geokémiai módszereivel (C14, TL, ThU, ESR, oxigénizotópia, magnetosztatográfia stb.) foglalkozó szakemberek ma már egyre nélkülözhetetlenebb szerepet vállalnak a löszrétegtan finomításában, világméretű korrelálásában.

A könyv a fenti sokrétű kapcsolatok továbbfejlesztéséhez, megerősítéséhez, az együttműködések szorgalmazásához is újabb ösztönzést ad.

1.1.1.2. A fenti alapvető kézikönyvön kívül PÉCSI M. irányításával, a Geomorfológiai Osztály, a Kartográfiai Osztály több tagja, külső szakemberek, kínai, orosz, német szakértők csoportjainak közös munkájaként jórészt egyezményes kutatások, részben szerződések alapján széles körű lösz- és negyedkori kutatások folytak és ezekre épülő feldolgozások születtek. Ilyenek:

a) *A löszkutatás módszertanával* foglalkozó könyv. E kiadványon *hazai és nemzetközi* (orosz, kínai és magyar) *munkacsoport* dolgozik együtt. A metodikai feldolgozás részben szintén kapcsolódik az intézeti OTKA feladathoz, másrészt magyar-orosz, kínai-magyar egyezményes kutatások keretében is tartozik. Ugyanakkor nyitott más hazai és külföldi szakemberekkel és műhelyekkel való együttműködésre is. Célja, hogy az egyre több tudomány szakemberei által művelt löszkutatások módszertani tapasztalatait általánosítsa, ill. az új eredményeket, eljárásokat ismertesse és a szélesebb szakkörök figyelmébe ajánlja.

– A feldolgozást az INQUA nemzetközi kiadványa, a Quaternary International, ill. a Catena külön köteteként tervezzük publikálni.

– A tárgyévben mintegy 20 tanulmány kéziratát kaptuk meg. Ezek fordítása, lektorálása, szerkesztése és egyeztetése volt folyamatban (két szerkesztőbizottsági ülésen több téma megvitatásra került).

– A megvitattott tanulmányokból – esettanulmány formájában, a magyar és az orosz szakemberek anyagából – egy előzetes kiadványt készítettünk az INQUA XIII. kongresszusára (Basaharc–Boguljubovo löszfeltárásainak összehasonlítása egyeztetett vizsgálati eljárások alapján).

A löszmetodikai feldolgozás publikálásához várhatóan még évek kellene, mivel az ajánlandó módszereket csak megfelelő kritikai tapasztalatcsere és alkalmazás próbája után tanácsos közreadni.

Az intézeti lösz munkaközösség tagjai az év folyamán különböző metodikai jellegű témárészeket kutattak és tanulmányokat, feldolgozásokat készítettek:

– a löszök granulometriai jellemzése (KIS É., BALOGHNÉ DI GLÉRIA M.);

– paleomágneses szelvények és értékelés (BALOGH J., MÁRTON P. közreműködésével);

– a löszök és őstalajok ásványi összetételének változásai (GEREI L., REMÉNYI M.-NÉ);

– a löszben eltemetett és a jelenkori talajok közötti különbségek (MOROZOVA O.);

– löszkronológiai elvek, módszerek és problémák (PÉCSI M.);

– az ún. molluszka termometer alkalmazása a fiatal löszök tagolására (SÜMEGI P.);

– különböző geomorfológiai helyzetben lévő löszszelvények kronológiai értékelése (PÉCSI M.–SCHWEITZER F.).

b) *A lösz- és a negyedkorkutatás hazai (Studies in Geography in Hungary, 26. kötet; eds. PÉCSI, M.–SCHWEITZER, F.) és nemzetközi (Quaternary International 1990. Vol. 7–8, pp. 1–128. eds. PÉCSI, M.–LÓCZY, D.; GeoJournal [Problems of Loess] 1991. Vol. 24. No 2, pp. 137–232. ed. PÉCSI, M.) újabb eredményeinek publikálása az Intézetnek a korábbi évekhez hasonló tevékenységével kiérdemelt elismerést tovább erősítette (1. FKI kiadványok ismertetése külföldön). PÉCSI M. 1991-ben nem csak idegen nyelvű intézeti kiadványokat, hanem két nemzetközi folyóirat 1–1 kötetét is megszerkesztette az intézeti munkaközösség (LÓCZY D., BASSA L., VARGA GY.-NÉ, KERESZTESI Z.-NÉ) segítő közreműködésével.*

E témakörök kutatási eredményeiről a munkaközösség tagjai nemzetközi rendezvényeken 14, hazai fórumokon 6 előadást tartottak.

1.1.2. Homokterületek minősítéséhez is kapcsolódik az az összetett vizsgálat, amelynek keretében a Paksi Atomerőmű körzetéről készült előző munkákat értékelve MAROSI S. és SCHWEITZER F. korábbi geomorfológiai eredményeiken, tapasztalataikon kívül újabb helyszíni, terepi megfigyelések és viták alapján igyekeztek olyan egyeztetett véleményt és javaslatokat kimunkálni a *földréteg-veszélyeztetettség* vonatkozóan, amelyek rövid összegzése rokontudományi szakemberekkel (BALLA Z., SCHEUER GY.) közös, egyeztetett állásfoglalásba volt integrálható:

A szélsőséges álláspontok (egyáltalán nincs földrengésveszély, ill. viszonylag nagy az erősebb földrengésveszély) realitását vitatva, részben adatokkal cáfolva, sok saját megfigyelésre is építve főbb javaslatok az alábbiak:

– Minél több kőzetrés bemérése, ellenőrzése tágabb területen is; a genetikán kívül különösen a törések korának, az érintett üledékek keletkezési idejének megállapítása lenne fontos (üledékföldtani, paleopedológiai, abszolút kronológiai módszerekkel), hiszen feltételezhetően a legfiatalabb törések potenciálisan nagyobb földrengésveszélyt jeleznek, mint az idősebbek.

– Fontos az úrfelvételek líneamentumai kiértékelésének továbbfejlesztése, a digitális élkiemelés kiértékeléssel nyert anyag iránystatisztikai feldolgozása a Duna-menti területeken.

– Az Atomerőmű körzetéről célszerű 1:25 000-es genetikai geomorfológiai térképet készíteni.

– Fenti célból is, továbbá a „Móri-törés” feltételezett DK-i folytatásának igazolása, vagy cáfolata érdekében az eddigi adatok újraértékelése, szükség esetén néhány fúrás lemélyítése indokolt a Csámpa-patak völgyét keresztező korrekt földtani szelvény elkészítése s annak tükrében a feltételezett vetők megítélése céljából.

– Ugyancsak a mezőföldi völgyrendszer feltételezett tektonikai irányítottságának igazolása vagy cáfolata érdekében szükséges az északabbi mezőföldi területek paleogeográfiai fejlődéstörténetének újvizsgálata, földtani, geomorfológiai reambulációja.

– Minthogy az alsószentiváni löszfeltárásból a korábbi szakvéleményekben tektonikus eredetűnek leírt, elmozdulásokat is tükröző litoklázisok jelentős részéről megállapították, hogy atektonikus, csuszamlásos eredetűek, a litoklázisokkal is jellemzett paksi homokfejtők feltárássainak geokronológiai-üledékföldtani-talajtani feldolgozása is ígéretes és szükséges, többek között C¹⁴-es vizsgálatokkal is.

A kérdés fontosságára való tekintettel a további vizsgálatokra ösztönzés mellett a szakemberek megkockáztatták azt az előzetes véleményüket, hogy az eddigi anyagok áttekintése alapján kisebb veszélyét látják erős földrengés bekövetkezésének az Atomerőmű térségében, mint az az áttanulmányozott szakvéleményekből kitűnik.

MAROSI S. és SCHWEITZER F. geomorfológiai aspektusú szakvéleményük (25 old.) lényegét a geofizikus és a geológus szakemberekével (BALLA Z., ill. SCHEUER GY.) egyeztetve, szintézisbe is foglalták (1 fv).

1.1.3. Az antropogén felszínformálódást, a domborzatra gyakorolt antropogén hatások főbb típusait, a felszíni sérülések időbeni fejlődését és jövőbeni prognosztizálását magába foglaló, a Bakony D-i részén végzett vizsgálat az önkormányzatok számára is készült. A területhasználtság kérdéseit is magába foglaló szakvéleményben JUHÁSZ Á. és BALOGH J.

– Tájanként értékelték és időben áttekintették a domborzatváltozások típusait, kezdve az első bányászati emlékektől – földsánc, földvár, kovabánya stb. – a jelenlegi antropogén tevékenységig.

– Tematikus térképeken ábrázolták a felszíni sérüléseket, a működő és a közelmúltban leállított bányákat.

– Ezeket táblázatosan a termelés és a földtani készlet szerint is összefoglalták, mégpedig az időszakosan művelt, a felhagyott bányákat, a nagyobb meddőhányókat és a mélyművelésű bányák horpadásos sebhelyeit. A bányászott anyag szerint pedig: dolomit, dolomitmurva, festékföld, homokkő, kavics, mészkő, bazalt, agyag, kvarcit,

alginit, tűzköliszt, agyagmárga, bauxit és bányászati tömedékanyag bányákat különböztettek meg, amelyeket az előzőekben felsorolt antropogén formákkal és a felszíni sérülésekkel-módosulásokkal (bevágott burkolt utak, a mellettük található nagyobb részű bevágások, vasúthálózat) együtt a „Bakonyvidék D-i részének antropogén felszíni sérülései” c., 1:100 000 méretarányú áttekinthető tematikus térképen ábrázolták.

„A Bakonyvidék D-i részének dinamikus felszínváltozásai” c., 1:100 000 méretarányú térképen pedig a hegységi és síksági jellegű domborzattípusok barázdás és árkos erózióval veszélyeztetett, az árkos erózióval formálódó lejtői, száraz aszóvölgyei, csuszamlásveszélyes felszínei, jelenleg is mozgásban lévő lejtői, törmelékletjtői, kőfolyásai, a mélyművelésű bányászat okozta horpadásai kerültek ábrázolásra.

1.2. téma. Az Északi-félteke paleogeográfiai térképezése

Cél: A korábban megkezdett, 1991-ben zárult térképezés célja atlaszban összegezni az utolsó 130 ezer év klimatikus és környezeti viszonyainak feltárására irányuló alapkutatásokat. A munka kapcsolódik a jelenlegi globális felmelegedés hatásait vizsgáló Nemzetközi Geoszféra-Bioszféra Programhoz. Az 1991-ben megjelent atlaszt a SZUTA Földrajzi Intézete, a Hohenheim-i Egyetem és az MTA FKI készítette elő, a kivitelezést intézetünk végezte.

A PÉCSI M. kutató professzor intézeti témavezetésével, FRENZEL, B., PÉCSI, M., VELICHKO, A. A szerkesztette Atlas of Paleoclimates and Paleoenvironments of the Northern Hemisphere (Az Északi-félteke felsőpleisztocén-holocén időszekei ősföldrajzi atlasza) c. mű jelentősége és eredményei kivételesek:

A globális felmelegedés korunk egyik környezeti kihívása. A fosszilis tüzelőanyagok és más jelenlegi technológiák használata nyomán a légkörben feldúsultak az ún. üvegházhatást kiváltó gázok (széndioxid, metán, freonok), melyek a napsugárzást átengedik, a Föld kisugárzását viszont visszatartják. Előrejelzések szerint az évi átlagos középhőmérséklet 2010-ig 1 °C-kal, 2030-ig pedig 2 °C-kal emelkedhet. Fel kell készülni a hő- és nedvességviszonyok földi méretekben bekövetkező átalakulására, a világóceán szintjének megemelkedésére – amely Hollandiától Bangladesig termékeny parti síkságokat fenyegethet elöntéssel –, a növényzeti övek „vándorlására”, a mezőgazdasági termelés feltételeinek megváltozására. Az emberiségnek tehát új politikai és gazdasági stratégiát kell kidolgozni a várhatóan fellépő változások esetére.

Az üvegházhatás ilyen következményeit a tudomány az éghajlat modellezésével igyekszik felderíteni. Egy másik módszert kínál az ősföldrajzi rekonstrukció. A Föld felszínéhez közel eső geológiai rétegek, a felszíni domborzati formák információt kínálnak arról, milyen éghajlati (hő- és vízháztartási) folyamatok játszódtak le a földtörténeti közelmúltban és arra, hogy miként reagált az akkori környezet, tehát milyen növényzet borította bolygónkat, milyen volt az állatvilág, milyen talajok képződtek, hol voltak az ősember által lakott vidékek.

Az elmúlt egymillió év során hosszabb eljegesedési időszakok váltakoztak a mostanihoz hasonló melegebb fázisokkal (a földtörténeti jelenkor is tulajdonképpen egy ilyen ún. interglaciális). Közeliítőleg pontos az elképzelésünk az utolsó kb. 125 ezer évről: a rétegorok és domborzati formák az akkori eseményeket őrizték meg a legteljesebben. Magyar, német és szovjet tudósok vállalkoztak arra, hogy a legfrissebb nemzetközi kutatási eredményeket felhasználva rekonstruálják a több mint százezer év előtti éghajlati és növényzeti viszonyokat az Északi-félteke területére, és azok mintegy 2 °C-kal melegebb körülményekről tanúskodnak. Ezután lehűlés következett, amely kb. 20 ezer évvel ezelőtt érte el mélypontját (a jégtakaró ekkor jelentős területeket borított be). A jelenkor a jégtakaró visszahúzódásával kezdődött. Az ekkor megindult felmelegedés nyomán mintegy hatezer évvel ezelőtt az évi középhőmérséklet 1 °C-kal haladta meg a mai átlagot. A földtörténeti közelmúlt természetes

állapotában tehát fellelhetők a jelenleg prognosztizálthoz hasonló stádiumok. Ez magyarázza, és teszi jelentős eseménnyé, hogy a nemzetközi alkotóközösség által kiadásra előkészített, az MTA FKI kiadásában és döntő mértékű közreműködésével, angol nyelven megjelent az Északi-félteke ősföldrajzi atlasza, melynek 35 térképe és terjedelmes (65 old.) magyarázó szövege segítséget nyújthat a jövő stratégiájának kimunkálásához. A térképek és a magyarázó szöveg 5 időszakban értékeli a téli, a nyári és az évi hőmérsékleti és csapadék eltéréseket a maitól, s bemutatja a jégtakaró, a gleccserek, az állandóan fagyott talaj, az albedó, az éghajlati övek, a növényzet, a tájak változásait, eltolódását, a löszök, az állatvilág, az ősemberi lelőhelyek leghidegebb jégkori időszak alatti elterjedését.

A Nemzetközi Negyedkorkutató Társulás (INQUA) két bizottságának szerkesztésében, a Hohenheimi Egyetem (Németország), a Magyar és Szovjet Tudományos Akadémia földrajzi intézeteinek közreműködésével elkészült atlasz mű jelentős hozzájárulás a globális környezeti változások meghatározásához.

Az atlasz szerzői, szerkesztői munkáiban intézeti munkatársaink közül a meghatározó módon részvevő PÉCSI M.-on kívül a szövegszerkesztésben BASSA L., szövegrész fordításban LÖCZY D. jeleskedett.

Valamennyi térkép tisztázati rajzát, a litográfiai feldolgozást, a térképlapok kinyomtatását, a többszöri szerzői korrektúrákat KERESZTESI Z. szó szerinti alkotó közreműködésével és irányításával a Kartográfiai Osztály végezte el. E műfajnak a megjelentetése Intézetünkben teljesen úttörő munka volt.

Az atlaszt szerkesztő nemzetközi munkaközösség, az INQUA két nemzetközi bizottsága (a Lösz és a Paleogeográfiai Bizottság) vezetősége az elmúlt évben két ízben Budapesten és egy ízben Pekingben tartott szerkesztőbizottsági ülést a szerzői, lektori korrekciók megvitatására és jóváhagyására. A budapesti szerkesztőbizottsági üléseken (az elmúlt évben is) BASSA L. és KERESZTESI Z. alkotó módon vettek részt javaslataikkal, előkészítő munkájukkal, továbbá a térképek és a magyarázó formálásával.

Az atlasz első változata, tördelt és bekötött makettje 1991 augusztusában a Pekingben rendezett INQUA kongresszuson több rendezvényen (közgyűlésen, szimpóziumokon, nemzetközi tanácsban és kiállításon) bemutatásra került és általános elismerést kapott. Az atlasz első változatát korrektúrázták és a pekingi kongresszus után végső formába hozták, irodalomjegyzékkel, indexszel és egy új fejezettel egészítették ki.

Méltán érdemel ki elismerést az atlasz mű összeállításában részvevő valamennyi intézeti és külföldi közreműködő, akik tudásukkal és nagy egyszerűséggel lankadatlanul szolgálták a mű időben való megjelentetését s a téma sikeres befejezését.

1.3. téma. Geoökológiai térképezési eljárások és módszerek továbbfejlesztése magyarországi típus-területeken (Dunántúli-középhegység). (OTKA téma)

Cél: Reprezentatív típus-területek vizsgálata alapján a kutatási módszerek továbbfejlesztése, újabb geoökológiai térképezési eljárások kimunkálása, komplex értékelés alapján a Bakonyvidék tematikus (domborzatminősítési, éghajlati, földhasznosítási stb.) és geoökológiai szintézis térképének elkészítése.

Feladat: A kutatási területre földrajzi információs rendszer kialakítása, olyan adatbank felállítása, számítógépes alkalmazása, amelyek információs anyaga területileg illeszthető egyéb (erdészeti, meteorológiai) információs rendszerekkel.

Témavezető: JUHÁSZ Á. tud. főmunkatárs. Főbb eredmények:

A kutatási témában átfogó kutatási helyzetkép készült a hazai és nemzetközi geoökológiai kutatások és térképezés jelenlegi állásáról.

A reprezentatív típus-területek (Káli-medence, Balaton-felvidéki típus-területek) feldolgozása eredményeként elkészült a térképezési eljárás alapját képviselő tematikus térképsorozat (lejtőkategória, litológiai, földhasznosítási stb. térképek), továbbá megkezdődött az adatbank felállításához az információs anyagok értékelése és rendszerezése.

– Ipari-bányászati régiók környezeti hatásvizsgálata, Inota–Várpalota–Pét ipari térségének környezeti hatásvizsgálata és geoökológiai térképezése az előbbi munkákat is szolgálja.

JUHÁSZ Á. több éve tartó folyamatos kutatásai a tematikai terveknek megfelelően, a régió környezeti állapotának sokrétű feltárására irányultak. A laboratóriumi vizsgálatokat az MTA FKI laboratóriuma, ill. a Philips Universitát Marburg laboratóriuma (A. SZÓCS) végezte.

A vizsgálatok kiterjedtek: a levegő kémiai szennyezettségének (fluor, kéndioxid) mérésére, a csapadék szennyeződése mértékének megállapítására, a talajok szennyeződésének mérésére, a növényzet szennyeződésének megállapítására, a növénytársulások változásának, terhelhetőségének, az ipari tevékenység szennyezői technológiai színvonalának kutatására.

1.4. téma. Magyarország domborzatának fejlődése és fiatal képződményeinek kutatása

Cél 1995-ig: Egy-egy táj geomorfológiai kialakulásának szintézise, a geomorfológiai felszínek és koruk megállapítása, regionális geomorfológiai egységek részletes jellemzése.

A domborzati formák keletkezésének és pusztulásának folyamatát és eredményeit az antropogén hatások figyelembevételével vizsgáljuk. Nemzetközi együttműködésben összehasonlító negyorkutatási, tematikus térképezési, tudományelméleti és módszertani tevékenységet nemzetközi bizottságokban és intézményközi egyezmények keretében is végzünk.

Az 1991. évi résztémák célkitűzéseiben szerepelt néhány országosan jellemző és fontos vörösgyagy-, löszfeltárás részletes litológiai és pedológiai vizsgálata, laboratóriumi elemzésekkel, továbbá a hazai homoktalajok, hordalékkúpok, édesvízi mészkövek litológiai tulajdonságainak és hasznosítási lehetőségeinek vizsgálata és a hazai domborzat geomorfológiai szintjeinek korrelációja az egyidejűleg képződött üledékekkel és biosztratiográfiai leletekkel. Ez utóbbi érdekében az ország különböző részein, de főleg Mogyoródon, Pakson, Sütőn, a Budai-hegységben stb. típusos rétegsorok sokrétű vizsgálatára kerítettünk sort. *Eredmények:*

a) A hazai geomorfológiai szintek és a rájuk települő korrelatív üledékek kronológiai besorolása érdekében az elmúlt év folyamán is számos típusfeltárásból – részben kontroll vizsgálatok érdekében – paleomágneses mintákat gyűjtött BALOGH J., BALOGHNE DI GLÉRIA M., HAVAS F.-NÉ, amelyeket MÁRTON P. (ELTE) és M.A. PEVZNER (Moszkva) vizsgált meg. A BALOGH J., PÉCSI M., SCHWEITZER F. által TL vizsgálatra begyűjtött mintákat H. MARUSZCZAK és J. BUTRYM (Lublin), valamint SZUN FUGING, AN ZISENG, LÜ FU (Kína) vizsgálta. C¹⁴-es elemzésre faszenekeket és csontmaradványokat BALOGH J., SCHWEITZER F. gyűjtött s azokat HERTELENDI E. (Debrecen, ATOMKI) és a Xiani Labor (Kína) vizsgálta meg. Ezek a vizsgálati értékek részben megerősítik a korábbi paleomágneses és a lublini TL eredményeket, részben pedig (a kínai TL eredmények) új párhuzamosítási lehetőségre adnak módot.

b) A Magyar-medence területén az alapos terepmunkák, felvételezések eredményeinek kiértékelése során, kiegészítő geokémiai vizsgálatokkal sikerült a közel 100 éve vitatott tudományos kérdéshez, a *Magyar-medence ún. sivatagi időszakára*, az arid-szemiarid klímafázisra vonatkozóan kortani, de főként üledékföldtani bizonyítékot szerezni. A geokémiai vizsgálatokat SZÓÓR GY. (Debrecen KLTE), a geomorfológiai és üledékföldtani vizsgálatokat SCHWEITZER F. végezte.

– A Földközi-tenger medencéinek mintegy 5 millió évvel ezelőtti részleges kiszáradása idején – amely a medencék alján sótelepek képződésével járt együtt – a Kárpát-medence is elsvatagosodott. Ez időszak Kárpát-medencén belüli geomorfológiai formakincsét részben ismerni vélték, bár sivatagi klímához kötődését később sokan tagadták; az arid-szemiarid klímafázis alatt képződött üledékeket a medence területén belül sem találták.

– A fiatalabb pliocén vörösgyagokkal és negyedidőszaki üledékekkel fedett homokterületek, a boraxos, meszes bepárlódások, a felsőpannóniai rétegek fedőjében elhelyezkedő dolomitrétegek, az egyes homoktakarókat fedő sivatagi kéreg és morfológiai formakincs – a tanúhegyek – vizsgálatainkat és felfogásunk helyességét igazolni látszanak.

c) Az év folyamán elkészült PÉCSI M. „Geomorfológia és domborzatminősítés” c. könyve (296 old., 111 ábra, 15 táblázat). A MAROSI S. szerkesztésében, a Kartográfiai Osztály kivitelezésében, SZENTI E.-NÉ, KERESZTESI Z.-NÉ, PORTÓRÓ L.-NÉ, TÁRKÁNYI L.-NÉ közreműködésével megjelentetett tanulmánygyűjtemény a szerzőnek az elmúlt évtizedekben jórészt csak idegen nyelven megjelent, leglényegesebb eredményeit tartalmazó értekezéseit foglalja egy kötetbe.

A tanulmányok egy része a néhány leggyakoribb domborzatformáló folyamatot – erózió, derázió, planáció – elemzi. Más csoportjuk Magyarország és környéke jellemző domborzati formáinak – tönkök, heglábfelszínek, teraszok – típusait és kialakulásuk főbb szakaszait értelmezi.

További tanulmányok a domborzat sajátos geomorfológiai térképezésének elvével, módszereivel, az ilyen tematikus térképek jelkulcsainak és tartalmi megjelenítésének értékelésével foglalkoznak.

A domborzat a természeti környezet fontos része. Ezért minősítése, előnyös, ill. hiányos adottságainak ismerete is alapvető a tájnak, ill. a környezetnek bizonyos gyakorlati – mezőgazdasági, építkezési, üdülési stb. – célokból való hasznosításához.

A mű a geográfusokon és rokontudományi szakembereken, tervezőkön, területhasznosítással foglalkozókon kívül – tan- és kézikönyv jellegére való tekintettel – felsőoktatási igényeket is kielégít.

d) Az id. LÓCZY L. szervezte Balaton-kutatás megkezdésének 100. évfordulója alkalmából a tihanyi Limnológiai Intézetben a Hidrobiológus Napok keretében rendezett centenáriumi ülésen MAROSI S. a Balaton-medence geomorfológiai vizsgálatának fejlődését kutatástörténeti keretbe ágyazva, az eredményeket kritikai szemlélettel korszakonként (1. kezdetek; 2. LÓCZY–CHOLNOKY kora; 3. 40–50-es évek; 4. 60–80-as évek), ezen belül kutatónként-felfogásoként és témakörönként (genetika, fejlődésmenet, formamagyarázat típusonként, ill. típuscsoportonként) foglalta össze, a legújabb kutatási módszerek egyenkénti és együttes alkalmazása révén született, összegzett tér- és időbeli különbségeket, azok okait magyarázó szintézisig.

1.5. téma. A XIX. sz-i ármentesítések és lecsapolások földrajzi és ökológiai hatásai Magyarországon. (OTKA téma)

Cél: A múlt századi nagy természetátalakító antropogén tevékenység a mai országterület közel 1/4-ét érintette. Következésményei még ma is érezhetők, ill. az akkor kezdődő, a társadalmat különböző eljellel érintő folyamatok részleteikben még ma sem zárultak le. Ezeket egyes tudományágak részleteiben többször vizsgálták, de összefoglaló multidiszciplináris jellegű szintézisükre mind ez ideig nem került sor. A földrajzi ökológiai hatások összegzésén kívül az interdiszciplináris határterületeken kijelölhetjük azokat a fehér foltokat, amelyekről megbízható ismeretekkel még ma sem rendelkezünk, s ezzel a jövő kutatói számára is határozott programot és megfelelő kiinduló bázist nyújthatunk. A szintézis elkészítése nemzetközi tekintetben is érdeklődésre számíthat.

Témavezető: SOMOGYI S. tud. tanácsadó.

Az OTKA megbízás keretében SOMOGYI S. egy előzetes felmérést végzett az Alföld földrajzi képeinek változásairól a honfoglalástól a 19. sz. végéig terjedő időszakból (44 old. kézirat). Ez alapja lehet a további e tárgyú kutatásainak, mert felméri, hogy milyen kölcsönhatása volt a társadalmi-gazdasági életnek a természeti környezet spontán változásainak, átalakulásának keretében.

1.6. téma. Nagyberuházások és a veszélyes hulladékok elhelyezésének környezetgeomorfológiai, paleoökológiai és településkörnyezeti feldolgozása. (OTKA téma)

Cél: Olyan tematikai rendszer felállítása, amely a különböző mérnökgeomorfológiai, mérnökgeológiai, geoökológiai (földtani-vízföldtani, meteorológiai stb.) viszonyokat figyelembe veszi és olyan kutatási módszert fejleszt ki, amely a telep elhelyezésére optimális megoldást ajánl a legkisebb veszélyeztetettség mellett. A veszélyes hulladékok elhelyezése és az ezzel kapcsolatos beruházások környezetgeomorfológiai-geoökológiai, ökonómiai stb. adottságai mellett a gazdaság- és társadalomföldrajzi környezetet is vizsgáljuk.

SCHWEITZER F. témavezető és munkatársai (MAJOROS GY., KANYÁR B., BÉRCZY K., BALOGH J., TINER T., DÖVÉNYIZ.) az év folyamán a hazánkban évente keletkező nagy mennyiségű veszélyes – köztük radioaktív – hulladék elhelyezési lehetőségeit vizsgálták, mintaterületeket jelölték ki, ahol előzetes méréseket végeztek.

1.7. téma. A radioizotópok valószínűsített földfelszíni dúsulási helyeinek kimutatása geomorfológiai vizsgálatokkal a Paksi Atomerőmű környezetében

Cél: Az atomerőművek környezeti ellenőrzési programjának javítása, különös tekintettel egy esetleges üzemzavar, ill. baleseti kibocsátás esetére.

Különböző tematikus térképek segítségével ellenőrizni tudjuk az elméletileg kijelölhető különböző szennyeződési hajlamosságú, ill. adottságú felszínegységek térbeli eloszlását.

Az OKKFT G-11 program keretében eddig végzett vizsgálatok elsősorban az erőmű normál üzemi légtörzi kibocsátásából eredő radioezüst környezeti viselkedésére és a lakossági sugárterhelési járulékok meghatározására irányultak. A megkezdett vizsgálatokat az Országos Sugáregészségügyi Kutató Intézet (KANYÁR B., GUCZI J., STUR D., UGROV A., VÉGVÁRI L., KERÉKES A.) és az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet (SCHWEITZER F., JUHÁSZ Á., BALOGH J.) együttesen végezte el a környezetgeomorfológiai, geokológiai jellemzők alapján. Ezek a vizsgálatok a lehetséges radioaktív szennyezettségű helyek kijelölésére, az összemosódási helyek térképezésére és mérésére irányultak. Ezeknek a geomorfológiai felszíneknek a térképi ábrázolása azért fontos, mert egy esetleges üzemzavari, baleseti erőművi kibocsátást követően az összemosódási, deponálási helyeken radioaktív szennyeződési dúsulások alakulhatnak ki. Ezért ezeknek a felszínrészeknek az alapszintű felmérése, ill. a mérések időszakonkénti ismétlése nem csak a nagyobb kibocsátások, hanem az esetleges hosszabb időszak alatti összemosódások vizsgálata szempontjából is fontos lehet. Témavezető: KANYÁR B.–SCHWEITZER F. *Eredmények:*

A geomorfológiai felmérés alapján kiválasztott izotópdúsulási helyek radioaktivitását, in situ gamma-spektrometriával, valamint a környezeti minták laboratóriumi mérésével határozták meg. A radioezüst mérés kimutatási határának csökkentése céljából az igen kis koncentrációban megjelenő Ag-110m izotópot a talaj- és növény-mintákból kémiai eljárással az OSSKI munkatársai választották ki.

Az alkalmazott módszerekkel – a természetes radionukleidokon kívül – a csernobili balesetből eredő radioceziumokat és a Paksi Atomerőműből származó radioezüstöt sikerült kimutatni (KANYÁR B., GERMÁN E., STUR D.).

A vizsgálatok alapján megállapították, hogy feltételezett üzemzavari kibocsátás alkalmával eltérő geomorfológiai alkatuknál fogva más kezelést igényelnek a hullámterek és a medrek, az alacsonyárterek, valamint a magasárterek.

Az esetleges felhalmozódás potenciális térszínei a lefolyástalan medermaradványok, meanderek, amelyeknek semmiféle kommunikációja nincs környezetükkel. A lefolyástalan meanderekben a felhalmozódást elősegíti az állandó vagy időszakos vízborítás. Ez a morfofációs típus „csapdaként” viselkedik.

Fontos tényezőként került előtérbe a területhasznosítás módja, a mezőgazdasági kultúrák típusainak szezonális, ill. évenkénti változásai, a növényi anyagok forgalma és felhalmozódása.

Jelenleg, a lokális izotópcsapdák felmérésének kezdetén, az adatok kisebb száma és a 20–70%-os mintavételezési és mérési hiba miatt az eltérések elemzése még korai lenne. Mindenesetre az érzékeny eljárásokkal sikerült radioezüstöt kimutatni a talajban, a felső néhány mm-es rétegben 0,1 Bq/kg koncentrációban. Ez egy közel 1 Bq/m² felületi szennyezettségnek felel meg.

A mohás fakéreg mellett a háborítatlan helyekről származó fű és sás esetén is mértünk (száraz súlyban) 0,4–0,5 Bq/kg radioezüst-koncentrációt.

Most is hangsúlyozzuk, hogy a szennyeződések sugáregészségügyi szempontból elhanyagolhatók, a belőlük eredő lakossági sugárterhelés-járulékok legfeljebb tízedrészre a 20–30%-kal ingadozó természetes háttérnek. Viszont a nagy valószínűséggel az atomerőműből eredő környezeti radioezüsttel szerzett tapasztalat jól hasznosítható egy esetleges üzemzavari kibocsátás hatásának felméréséhez szükséges mintavételi programhoz.

A csernobili nukleáris baleset során kijutott Cs-137 aktivitása a vizsgált 5 pontban 1,5–3,6 Bq/m², mely – mint azt már korábbi vizsgálat is megállapította – az országos átlag alatt van.

A témacsoportban az év folyamán 3 kötet atlaszmű, ill. tanulmánygyűjtemény (közülük 2 idegen nyelven), 37 tanulmány (nagyobb részük külföldön) jelent meg, 2 könyv és 25 tanulmány kézírata, 16 kéziratot térkép (részben magyarával) készült el, hazai és külföldi szakforumokon 30 előadás hangzott el, számos szakvélemény született.

2. témacsoport. A természeti erőforrások területi (érték-)katasztere

Cél: A primer természeti erőforrásokról teljes körű területi számbavétel, ill. közgazdasági-gazdaság-földrajzi elemzés és értékelés

A természeti erőforrások azonos elvi alapon való értékelésének utolsó, befejező láncszeme az erőforrás (érték-)kataszter. A mintaterületi felvételezést (GNV, 1991) követő országos számbavétel – területi kataszter – a középtávú munka bázisa.

A természeti erőforrások területi sajátosságait és érték(különbözőség-)eit környezeti összefüggéseiben vizsgáljuk és e szerint minősítjük szövegesen (1984). Az eredmények összegezésére intézeti kiadványban kerülne sor (1995).

Témacsoportvezető: RÉTVÁRI L. tud. tanácsadó. Munkatársak: MÁRFÖLDI G., SZABÓ K., feladatonként változó személyi összetételű intézeti és külső kutatókból szerveződő ad hoc munkaközösség.

2.1. téma. A magyarországi Felső-Duna-szakasz természeti és települési környezeti faktorainak, ill. primer természeti erőforrásainak elemzése és értékelése: A komplex (földrajzi) környezet hasznosításának és állapotváltozásának minősítése c., RÉTVÁRI L.-nak, a GNV munkaközösség vezetőjének irányításával, az előbbiekben említett kutatók közreműködésével végzett kutatás előzményei és célja:

Az elmúlt évtizedekben a környezeti adottságok és a természeti erőforrások potenciáljait táji keretben rendszerező monográfiák, ill. a közelmúltban az Intézet módszertani és adatbázisát gazdagító új kutatási irányzatok (környezetminősítő térképezés, földrajzi információs rendszer, távérzékelés, környezeti hatásvizsgálatok, köztük a GNV) eredményei azok, amelyek a címben foglaltak elvégzését lehetővé teszik. A környezetgazdálkodás karakterisztikus határfelületi (Szigetköz, Győri agglomeráció, Duna-menti ipari sáv, Dunakanyar) szerint tagolt vizsgálat célja ezgakt, területhez kötött ismeretek, új információk gyűjtése, azok tematikus térképeken való rendszerezése és kiértékelése.

A kutatás három témakört ölel fel:

- nagyméretarányú elemző és komplex környezetminősítő térképezés,
- a települési környezet társadalomföldrajzi vizsgálata,
- a primer természeti erőforrások gazdasági értékelése.

Az 1991. évi *eredmények*, következtetések RÉTVÁRI L. megfogalmazásában az alábbiak:

– A környezetminősítési térképezés korábban kidolgozott módszertana alapján, jelkulcsa továbbfejlesztésével készítettük el a Szigetköz 1:100 000-es méretarányú alaptérképét (KERESZTESI Z., KERESZTESI Z.-NÉ, RÉTVÁRI L.). A térkép és szöveges magyarázója a környezethasznosítás helyzetét és az állapotjellemzők ok-okozati összefüggéseit területileg értékeli. A földhasznosítás időbeli – közel 100 évet átfelölő – változásaira vonatkozó elemzés fontos megállapítása, hogy a Szigetköz ez ideig megőrizte a „kultúrtáj” lényegét adó agroökológiai potenciálját (GALAMBOS J., TÓBIASNÉ RÉTVÁRI K., SZALAI L.). A termőföld-, erdő- és vízvagyon teljes hatásterületen belüli kedvező állapotjellemzőit a kistáj erős szennyeződés-érzékenysége kíséri. A szennyerhelésben ma a 22 település 38 elhagyott, nem szakszerűen kezelt hulladéklerakó helye a legnagyobb veszélyforrás (RÉTVÁRI L.).

1:100 000-es méretarányú térkép és hozzátartozó elemzés (JUHÁSZ Á.) készült az antropogén hatások (kavicsbányák és lerakóhelyek, meddőhányók [ezekről külön értékelés: HAHN GY.], zagyatárolók, töltések, csatornák stb.) környezetformáló szerepéről, ill. a szigetközi feltöltődési folyamat medermaradványairól. Ez utóbbit, vagyis a különböző geomorfológiai fázisok vízgazdálkodási tulajdonságait vizsgálva állapíthatjuk meg (BALOGH J.), hogy a hordalékfelszint átszövő többbezer egykori meander változó vízföldtani viselkedésénél fogva – már kismértékű talajvízállás-változás esetén is – mozaikszerűen változtatná meg a kapilláris vízemelés paramétereit

(helyenként jelentősen, máshol kevésbé). A talajvízszint-süllyedésnek a talajok termékenységére gyakorolt hatását vizsgálva a réti, a réti öntés- és a nyers öntéstalajok esetén nagymérvű termékenység csökkenés valószínűsíthető (BALOGH J., GEREI L.). A Szigetköz savasodásnak nem vagy csak gyengén kitett terület; közepes, ill. közepesnél erősebb viszont a savasodással szembeni érzékenysége Mosonmagyaróvárnak és Győrnek (TÓZSA I.). Sor került a geofizikai módszerek alkalmazási körének számbavételére is (MÁRFÖLDI G.).

Részletes környezeti esettanulmányok minősül Komárom 1:10 000-es méretarányú környezetminősítő alaptérképe és annak magyarázója (SÓVÁGÓ GY.). Vagyis a Felső-Duna-szakasz e kiemelkedő folyami átkelő helyén, az ipari sáv gyújtópontjában elhelyezkedő városra jórészt a spontán területhasznosítás típusai (régii és új településrészek, különböző ipari ágazatok, ill. közlekedési raktár- és honvédségi területek sokasága) a jellemzők, melyek környezetvédelmi aspektusokat előtérbe helyező átalakítása bonyolult tervezési és nehezen megvalósítható építési feladat. Mosonmagyaróvár kommunális (SZALAIL.), ill. Almásfüzitő–Dunaalmás ipari hulladék okozta (SCHWEITZER F.) problémái bemutatásában a hulladékok kezelésére, az érintett környezet rehabilitációjára hivatott helyi szervezetek előtt álló feladatok nagysága, a felelősség súlya domborodik ki. Almásfüzitő timföldgyárának a Duna magas árterén hosszán, a tározómedencék sorozatában felhalmozott vörösiszapja mintavételezése és radioaktivitásának mérése tanúsítja, hogy a timföldsalak aktivitása sokszorosa (10–15-szöröse) a hazai talajok átlagának (SCHWEITZER F.).

A Szigetköz–Mosoni-sík településkörnyezeti és társadalomföldrajzi elemzéséhez a térség demográfiai jellemzőit (KOCSIS K.), társadalmi struktúráját (BECSEI J.), közlekedési és távközlési helyzetét (TINER T.), a települések lakás- és kommunális ellátottságát (KOVÁCS Z.), az ingavándor-forgalmat és népességvándorlást (IVÁN L.), valamint a munkaerőpiac problémáit (DOVÉNYI Z.) vizsgáltuk. Ezek arról tanúskodnak, hogy a szigetközi régió s azon belül Győr, ill. Mosonmagyaróvár vonzáskörzetének fejlettségjelző mutatói az országos átlagnál lényegesen jobbak, de a város- és közlekedésárnyékban levő falvak demográfiai, társadalmi struktúrája sem deformálódott erősen. A magas munkahelyi koncentrációval rendelkező települések közlekedési adottságai kedvező feltételeket alakítottak ki az ingázáshoz, és magas a megfelelő munkaerő megtartó képességgel rendelkező autonóm települések száma is. Mindezek miatt a városi agglomerációk és a fejlett falucsoportok között alig van infrastrukturális alapellátásbeli különbség.

A Rajkától Budapestig terjedő teljes hatásterületen az ásványvagyon-mérlegek figyelembevételével vizsgáltuk (térképen rögzítettük) a szenek, a fémes és nemfémes ásványi nyersanyagok, valamint a másodlagos ásványi nyersanyagok mintegy 400 előfordulását (FALLER G., HAHN GY.). Ezek általunk számított teljes nemzeti vagyonértéke 1,1 Mrd Ft, az igénybevételük által előállított eredmény 174 MFt volt 1990-ben. A mező- és erdőgazdasági földvagyon értéke sokszorosa az ásványvagyonénak (SZÚCS I.). Számításaink szerint csupán a szigetközi kistáj földvagyonértéke 13,7–16,6 Mrd Ft-ot tesz ki. Míg azonban az ásványi nyersanyagok vízlépcsőrendszer működtetésére bekövetkező értékcsökkenése a Szigetközben elhanyagolható volna (a kizárólagos építőipari alapanyag-összetétel miatt), addig a két nagyságrenddel értéke-sebb föld- és erdővagyon értékcsökkenése a bőszi vízlépcső üzemeltetése esetén optimális becslés esetén 1,9–2,3 Mrd Ft, pesszimista becslésnél pedig 3,6–4,4 Mrd Ft lenne (más kamatlábbal történő számítás szerint a szigetközi teljes földérték-csökkenés 1,0 Mrd Ft (FALLER G., SZÚCS I., TÓTH M.).

Javaslatok: 1992-ben tovább kell folytatni a Szigetköztől K-re eső környezet-gazdálkodási határfelszínnek állapotfelmérését és minősítő értékelését. Minthogy ter-
resztrikus feladatcsoportba tartozó vizsgálataink jórészt táji keretben folynak,
szükséges a táj kutatási eredményeket és főleg a tájhatárokat a szlovák geográfusokkal
egyeztetni. Mindenképpen indokolt a Duna-menti városok (Győr–Eszter-
gom)

1:10 000-es méretarányú komplex környezetminősítő térképi felvételezésének foly-
tatása.

A primer természeti erőforrások gazdasági értékelésében a hangsúlyt a víz
nemzeti vagyonértékelésére kell összpontosítani, de tovább kell folytatni a Szigetköz-
tól K-re eső tájak föld- és erdővagyonának felmérését, ill. a GNV üzemeltetése esetén
bekövetkező értékcsökkenés becslését. Mindezeket térképen – számbavételi négyzet-
hálós rendszerben – szükséges rögzíteni és kapcsolni az intézeti, ill. a kutatási
programon belüli információs rendszerekhez.

2.2. téma. Természeti erőforrásainkól egyrészt „A strukturális alkalmazkodás, a piacváltás és a műszaki
fejlesztés felgyorsítása” tárgyú komplex akadémiai programhoz szakértői tanulmányt, másrészt a Gazdaság-
kutató Intézet „Nemzeti vagyonunk” tárgyú OTKA témájához *A természeti erőforrások nemzeti vagyonérté-
kelése* tárgyú módszertant készített RÉTVÁRI L., egyúttal saját témacsoportja céljait is szolgálva.

A 2.1. témában 25 tanulmány készült (350 old. szöveg, sok táblázat- és térképmelléklettel). A témacso-
port 2 állandó kutatója 5 publikációt tett közzé, további 8 kéziratuk vár megjelenésre, előadásokat tartottak,
szakvéleményeket írtak.

3. témacsoport. A talajpusztulás műszeres mérése és számítógépes modellezése, regionális agroökológiai minősítés

Cél: Magyarországon a természetföldrajzi kutatások fontos feladata a mezőgazdasági termelés adottsá-
gainak, ill. korlátainak feltárása. Részletes mintaterületi vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy pontosan
megbecsülhessük az ország területének kétharmadán gondot okozó talajerózióknak a lehordódási, ill. a felhal-
mozódási területeken (adott esetben a Balatonban mint befogadóban) megnyilvánuló hatásait. A mezőgazda-
sági területek agroökológiai potenciálját pedig egyszerű közérthető módon jellemezhetjük a
növénytermesztésre való alkalmasság rangsorozásaival, amelyek meghatározása a természeti adottságok
átfogó, részletes adatbázisán alapul.

Témacsoportvezető: KERTÉSZ Á. oszt. vez. Munkatársak: LÓCZY D., SZALAI L., MÉSZÁROS E.,
PÁRKÁNYI L.-NÉ, SZABÓ K. Külső munkatársak: MEZŐSI G., MÁRKUS B. A talaj-, hordalék- és
vízminták laboratóriumi elemzését BALOGHNÉ DI GLÉRIA M. és HAVAS F.-NÉ végezte.

*3.1. téma. A talajeróziós folyamatok által okozott talaj- és tápanyagvesztés becslése a Balaton
vízgyűjtőjén.* Hozzájárulás a tó ökorendszerének megőrzéséhez (a Magyar Tudományos Akadémia és a
Deutsche Forschungsgemeinschaft együttműködése).

Cél: A talajerózió által okozott talaj- és tápanyagvesztés mérése különböző talajtípusokon, a Balaton
egy É-i parti részvízgyűjtőjén, az ökorendszer megőrzése érdekében.

A téma munkálataiban KERTÉSZ Á. vezetésével a Természetföldrajzi Osztály minden tagja résztvett.
Eredményeik KERTÉSZ Á. megfogalmazásában:

a) 1991-ben tovább folytattuk az Örvényesi-Séd vízgyűjtőjén a részletes talaj-,
földhasznosítási és morfológiai felvételezést. A vízgyűjtő kb. 2/3 részéről elkészült
a térképsorozat.

b) Német egyetemi hallgatók csoportjával közösen mesterséges esőztetési
kísérleteket végeztünk az Örvényesi-Séd vízgyűjtőjén, ill. a csákvári kutatóállomáson.

c) Eddigi terepmunkáink (vö. a)) és kísérleteink alapján (vö. b)) az Örvényesi-
Séd vízgyűjtőjének egy kis részére elkezdtük a térképanyag számítógépes feldolgo-

zását. 1991. évi legfontosabb konkrét eredményeink a SCHMIDT-féle módszer sikeres alkalmazása és annak *automatizált*, GIS módszerrel történő feldolgozása. Eredményeinket az 1992. évi müncheni EGIS konferencián fogjuk bemutatni.

d) A csákvári talajeróziómérő állomáson tovább folytattuk eróziós és meteorológiai méréseinket. Az év elején átálltunk a DATABOX rendszerről a közvetlen *komputeres észlelésre* úgy, hogy a parcellák a kutatóházban elhelyezett komputerrel *direkt kábelkapcsolatba* kerültek. A mérések így módon való beindítását késleltette a komputer *többszöri* meghibásodása és javíttatása.

Fontos eredménynek tartjuk, hogy a hazai földrajztudományban először építettünk ki ilyen jellegű automatizált terepi mérőrendszert.

e) A Pécselyi-medencéből kifolyó Örvényesi-Séd-patak vízminőségét kémiai és hidrológiai elemzését tovább folytattuk. Tanulmányt készítettünk a kisvízgyűjtő hidrológiai viszonyairól (VARGA GY. külső munkatárs) és megállapítottuk, hogy a *karsztforrások vize döntő* módon befolyásolja a vízgyűjtő hidrológiai viszonyait. A csapadékból származó vízforgalom szerepe pedig alárendelt.

f) A GIS szervezését megkezdtük, mintaterületként a kisvízgyűjtő Vászoly környéki részletét választottuk. Legfontosabb eredményünk a c) alatt említett erózióbecslési GIS felépítése ARC-INFO rendszerben.

3.2. téma. A talajpusztulás mértékének meghatározása Kelet-Stájerország mezőgazdasági területén (az MTA FKI és a Graz-i Műszaki Egyetem Földtani és Ásványtani Tanszékének együttműködése)

Cél: A potenciális erózió becslése stájerországi és magyarországi mintaterületeken mérési adatokból készült digitális terepmodell alapján.

A téma kidolgozásában KERTÉSZ Á. vezetésével az egész Természetföldrajzi Osztály résztvett.
Eredmények:

a) A földrajzi információs rendszerhez eddig a digitális terepmodell és az abból származtatott morfológiai térképek készültek el (lejtőkategória, kitettség, görbület). A többi adatszint digitalizálásával addig kell várunk, amíg az együttműködő partner a tematikus térképeket rendelkezésünkre bocsátja.

b) Sikeres talajeróziós szemináriumot szerveztünk 1991. júniusában.

c) A téma támogatására OTKA pályázatot adtunk be. Ennek elbírálására eddig még nem került sor.

3.3. téma. Talajeróziós kutatások távérzékelés segítségével (az MTA FKI és az Institut für Digitale Bildverarbeitung und Graphik, Graz együttműködése)

Cél: A talajkárosodás, a fizikai és kémiai paraméterek romlásának vizsgálata távérzékeléses módszerekkel stájerországi és magyarországi mintaterületeken.

A témához egy 1984. évi űrfelvételt használtunk fel. Ennek interpretálására való előkészítését SZALAI L. végezte. KERTÉSZ Á. és M. BUCHROITHNER megállapították a földhasznosítási kategóriákat.

Az űrfelvétel interpretációjához szükséges digitális domborzatmodell előkészítését, az É-i Balaton-vízgyűjtő 1:100 000 méretarányú topográfiai térképét SZALAI L. digitalizálta.

Elkészült a Balaton környékének földhasználati osztályozása Landsat űrfelvétel alapján. 14 osztályt sikerült elkülöníteni. Ez jelentős tudományos eredménynek tűnik, mivel ilyen sok kategóriát elkülönítő digitális feldolgozás eddig még nem készült.

3.4. téma. Agroökológiai mikrokörzetesítés a növénytermesztésre való ökológiai alkalmazás minősítése alapján Pest és Bács-Kiskun megyére. (OTKA téma)

Cél: A legfontosabb szántóföldi növények számára megközelítőleg azonos ökológiai adottságokkal rendelkező területegységek (termőhelytípusok) elhatárolása számítógépes eljárással, majd ezekből agroökológiai körzetek kialakítása, 1991-ben Pest megye területén.

Témavezető: LÓCZY D. Munkatársak: SZALAI L., BENYHE I., MÉSZÁROS E.

Elkészült Pest megye hegy- és dombvidékeinek digitalizálása, ill. megkezdődött a digitális terepmodell beépítése a minősítés folyamatába. A talajtani, vízrajzi és klimatológiai adatokat a munkacsoport tagjai összegyűjtötték. Az új típusú minősítési rendszer kidolgozása folyamatban van, amelynek első eredményeit az intézeti jubileumi ülésszakon SZALAI L. bemutatta (old.)

A Természetföldrajzi Osztály munkatársai az év folyamán (társszerzőségben) egy egyetemi jegyzetet és 11 tanulmányt jelentettek meg, 6 kéziratuk vár megjelenésre, 5 hazai, 3 külföldi előadást tartottak (egyetemi oktatáson kívül), s számos szakvéleményt, bírálatot készítettek.

4. témacsoport. A gazdasági-társadalmi átalakulás folyamatainak és területi hatásainak társadalomföldrajza

Cél: Az európai – ezen belül elsősorban a közép-európai – gazdasági-társadalmi átalakulás globális és regionális konzekvenciáinak elemzése. Az elmúlt időszak nagyszabású változásainak számos eleme a társadalomföldrajz módszereivel és eszközeivel is vizsgálható és vizsgálándó, s az elkövetkező években ez lesz a Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály elsődleges kutatási feladata.

Témacsoportvezető: DÖVÉNYI Z. oszt.vez. Munkatársak: BECSEI J., CSÉFALVAY Z., IVÁN L., KOCSIS K., KOVÁCS Z., TINER T., KAISER M.-NÉ, LACZKÓ M. A témacsoport célkitűzéseit nagymértékben szolgálta BERÉNYI I. ig. (témavezetéssel is) és RÉTVÁRI L.

4.1. téma: A települések és településhálózat átalakulásának irányai és tendenciái

4.1.1. Városföldrajzi vizsgálatok

4.1.1.1. Budapest és a városregió szociálgeográfiai konfliktusai (OTKA téma, 1991–1994)

Cél: A gazdasági-társadalmi fejlődés átalakulási konfliktusainak, úgy mint területfelhasználás, city-képződés, társadalmi szerkezet térbeli változása, munkaerőpiac, lakáspiac, közlekedés, városi turizmus szociálgeográfiai szempontú elemzése Budapest és a városregió példáján.

Ezzel összefüggésben a makroregionális szerepkör erősödésének hatása a funkcionális városszerkezet átalakulására is olyan problémakör, amelyet nemzetközi összefüggésben, az összehasonlító városföldrajz módszerével (München–Bécs–Budapest) célszerű kidolgozni, mert ezzel elméleti, módszertani és gyakorlati szempontból is új eredmény várható.

Az elemzés az 1970–1980–1990. évi statisztikai adatokra, saját adatgyűjtésre, térképi felvételezésre és környezetállapot-mérési adatokra épül.

A BERÉNYI I. témavezetésével, OTKA keretben folyó vizsgálat első éve volt 1991, s jórészt szervezés, adatgyűjtés, koncepciók kidolgozása volt a feladat, ill. a kutatáshoz szükséges támogatás késedelmes átutalása miatt lényegében csak erre volt lehetőség. Két irányban azonban már megfogalmazásra kerültek az első eredmények is.

TINER T. elvégezte Budapest és Bécs tömegközlekedésének összehasonlító térszerkezeti vizsgálatát. A kutatás alapján megállapítható, hogy a két főváros közlekedési gondjai sok szempontból egy tőről fakadnak, hasonló azok megjelenési módja és területe is. A megoldás eszközeit és módjait illetően azonban egyre nagyobbak a különbségek. Miközben Bécsben folyamatos tökebefektetésekkel és fejlesztésekkel haladnak a „lakható nagyváros” közlekedési feltételeinek kialakítása felé, aközben Budapest kétségbeesett erőfeszítéseket tesz a tömegközlekedés jelenlegi szintjének fenntartására, az egyre dráguló szolgáltatásokat nyújtó nagyvállalat (BKV) régi formában való életbentartásával. Emiatt a két főváros közlekedési színvonalában tapasztalható különbségek belátható ideig még nőni fognak, s évekig nem lesz módunk a Bécsről e téren való leszakadásnak a mérséklésére.

KOVÁCS Z. a budapesti bérlakásszektor privatizációjának társadalomföldrajzi jellemzőit tárta fel. Megállapította, hogy a bérlakások elidegenítése zömmel azok reális piaci értékének figyelembevétele nélkül folyik (l. korábbi vizsgálatok). A privatizáció üteme a város humánökológiai szempontból legkedvezőbb részein (Budai-hegyvidék, Újlipótváros) a leggyorsabb, s helyenként érinti a bérlakásállomány 55–60%-át. Ezzel szemben a város társadalmi státusz tekintetében kedvezőtlenebb részein (Újpest, Csepel stb.), ezek közül is a paneles technológiával készült lakótelepeken a privatizáció mértéke elhanyagolható, az érthetően alacsony érdeklődés folytán. Ez két lényeges megállapításra enged következtetni. Az egyik, hogy a nagy értékű, kedvező fekvésű tanácsi ingatlanok bérlői ismételten előnyt élveztek a társadalom többségével szemben, minthogy neveltséges összegekért juthattak értékes ingatlanokhoz. Másfelől a privatizáció illetően alakulása folytán a paneles lakótelepek végleg kiszakadtak a lakás piac körforgásából, s fokozatosan szegregációs szigetekké, esetenként gettókká válnak. Jelzés a városföldrajzosoknak és városszociológusoknak, hogy a város szegénynegyedeit az ezredfordulót követő évtizedekben nem a belső, ma még lepusztult lakónegyedekben (Józsefváros, Erzsébetváros) kell keresnünk majd, hanem a külső lakótelepi zónában (Havanna, Újpest stb.).

4.1.1.2. A Budapest-kép változása

Cél: A hagyományos Budapest-kép változásának vizsgálata különböző társadalmi csoportok (külföldi ill. hazai turisták, helyi lakosság rétegenként) tudatában, tömegtájékoztatásban és a hivatalos idegenforgalmi propagandában, reális, szakszerűen kialakított Budapest image érdekében.

4.1.1.3. A közép- és kisvárosok vizsgálata

DÖVÉNYI Z. 1991-ben is folytatta kisvárosi vizsgálatait, s ennek keretében a magyar kisvároshálózat ezredfordulóig várható fejlődési tendenciáit próbálta előrejelezni.

Lényegében ehhez a témához sorolható a BECSEI J. vezette Mezöhegyes-Kömb is, ahol egy sajátos helyzetű alföldi kisváros sokoldalú vizsgálatára került sor. A munkában a témavezetőn kívül DÖVÉNYI Z., KOVÁCS Z. és RÉTVÁRI L. vett részt az Osztály munkatársai közül.

A középvárosokkal IVÁN L. foglalkozott: tanulmányt írt Pápa településszerkezetéről.

4.1.2. Falvak földrajzi vizsgálata

A téma keretében IVÁN L. a Dél-Dunavölgy középfalvait vizsgálta, s ezen kívül esettanulmányt készített Vaskútról.

4.1.3. Az alföldi tanyarendszer változásai és várható fejlődési irányai

Cél: A fentiekben említett lokális és regionális változások következtében a településhálózat is átalakul, ezért szükségessé válik a fejlődési irányok feltárása a településhálózat minden szintjén. Ebből kiindulva vettük tervbe a városok, falvak és a tanyarendszer vizsgálatát is.

BECSEI J. 1991-ben is folytatta tanyakutatásait, s ennek keretében részletesen vizsgálta a nagyvárosok tanyavilágát, feltárta az ott jelentkező új tendenciákat.

– Arra a meggyőződésre jutott, hogy számos olyan új probléma jelenik meg, amelyek részben a más tudományágakban folytatott kutatások eredményeiből, részben a társadalmi-gazdasági rendszerváltásból következnek, s ezekre a jövőben választ kell keresni.

A nagyvárosok tanyarendszerének vizsgálata azt mutatja, hogy a tanyák funkciójának struktúrája jelentősen átalakult, s ez térbeli differenciálódásban is jelentkezik. Fő vonásaiban ezt a következők jellemzik:

– Zárt települést övező tanyaterületek a külső lakóöv részeivé váltak, amelyeknek infrastrukturális ellátottsága, valamint népességük társadalmi struktúrája „alulmaradottabb”, mint a zárt településé.

– Kialakult egy átmeneti övezet;

– A külső öv dominánsan az őstermelők által lakott terület.

4.2. téma. Politikai földrajzi vizsgálatok

Cél: Olyan, nálunk évtizedekig nem művelt részdiszciplínák életre keltése, amelyeknek vizsgálati eredményei nagyban hozzájárulhatnak a társadalmi folyamatok megismeréséhez.

4.2.1. Választási földrajzi kutatások

Ebben a témában KOVÁCS Z. tovább folytatta a magyar parlamenti és helyhatósági választások eredményeinek értékelését.

A magyar társadalom politikai (anyagi, kulturális stb.) tagoltsága már régóta nyilvánvaló volt, jóllehet az egypártrendszer keretei között ez a tagoltság nem artikulálódhatott elég világosan. Hazánk még nem teljesen kialakult politikai térképén felsejlik egy politikailag nehezebben mobilizálható, konzervatívabb Kelet-Magyarország és egy roppant eklektikus, de alapjában véve liberálisabb és aktívabb Dunántúl-Budapest kettős. A múlt hagyományainak továbbélésére, a történelmi gyökerek fontosságára számtalan jel utalt a választások során, így pl. a kereszténydemokraták nógrádi és Vas megyei, vagy a szocialisták Somogy megyei jó szereplésében a politikai földrajzi tradíciók érezhető szerepet játszottak.

4.2.2. A bűnözés földrajzi aspektusú vizsgálata szintén KOVÁCS Z. kutatási témája. 1991-ben adatgyűjtést végzett Magyarország bűnözésföldrajzi térképének megszerkesztéséhez.

4.2.3. Vallásföldrajzi vizsgálatok

A téma keretében KOCSIS K. folytatott kutatásokat, elsősorban a Dunakanyarra és a budapesti agglomerációra vonatkozóan.

4.2.4. Az államhatárok szerepe, a határmenti térségek kutatása

1991-ben is folytatódott az osztrák-magyar határtérség vizsgálata, közösen a klagenfurti geográfusokkal. Ebben a munkában BERÉNYI I. és KOCSIS K. vett részt. Ezen túlmenően BERÉNYI I. foglalkozott a határnyitással összefüggő gazdasági-társadalmi átalakulás következményeivel is.

Az osztrák-magyar határövezet vizsgálata arra adott lehetőséget (közös kutatás: BERÉNYI I.–M. SEGER, Klagenfurt), hogy az azonos gazdasági-társadalmi folyamatokat a más-más történeti fejlődésű régiókban vegyék elemzés alá és felismerjék pl. a határnyitás eltérő konzekvenciáit. A vizsgálat azt látszik igazolni, hogy a határnyitás elsősorban a terciér szektorban, mindenekelőtt a kiskereskedelemben hozott és hoz gyors fellendülést mindkét oldalon. De amíg az osztrák oldalon a nagy- és kiskereskedelem egyaránt kihasználta a lehetőségeket, addig nálunk csupán a magánkereskedelem élt a lehetőségekkel, az állami kereskedelem inkább tiltakozott a megnövekedett forgalom miatt, sőt a vámszabályok módosítását is kikényszerítette, miközben óriási eladatlan agrártermék halmozódott fel a keleti piac (KGST) összeomlása miatt. A monopolhelyzetben lévő élelmiszeripar és kereskedelem inkább az áremeléssel igyekezett bevételeit fenntartani, és nem a piac bővítésének lehetőségeit kereste. Ez is jelzi, hogy a makrostruktúrák lebontása nélkül nem lehet tényleges piaci helyzetet teremteni (MFT kiadvány, Szombathely).

4.3. téma. Etnikai földrajzi vizsgálatok

Cél: A Kárpát-medence különböző régióiban az etnikai térszerkezetben bekövetkezett, ill. várható változások vizsgálata, valamint a Magyarországról Németországba telepített, ill. települt németek településvi-szonyainak feltárása.

Ebben a témában KOCSIS K. végzett kiterjedt kutatásokat.

Az év során elsősorban tágabb környezetünk, a Kárpát–Balkán régió és Közép-, ill. Kelet-Európa etnikai-vallási konfliktusai földrajzi hátterének, térszerkezetének kutatására fektetett nagy hangsúlyt.

A korábbi, elsősorban a Kárpát-medence egyes területeire vonatkozó kutatási részeredményei nagytérégi, kontinentális méretekbe való elhelyezésének különösen az év során lezajlott világtörténelmi jelentőségű események megértésénél volt nagy szerepe. A környezetünkben kialakult etnikai válságterületek problémáival kapcsolatos tudományos tájékoztatásban az év során elkészült etnikai térképeknek (Közép- és Kelet-Európa nyelvi-etnikai térképe, Közép-Horvátország, Kelet-Horvátország, Vajdaság etnikai térképe), tanulmányoknak (Changing ethnic, religious, political patterns in the Carpatho-Balkanian Region) és előadásoknak volt számottevőbb jelentőségük.

4.4. téma. A Dunakanyar társadalomföldrajzi vizsgálata

Cél: Egy több szempontból is jelentős kistérség részletes társadalomképének kimunkálása és a fontosabb konfliktusmezők feltárása.

Ez a kutatás is 1991-ben kezdődött a DÖVÉNYI Z. OTKA témájaként. A pénzügyi problémák miatt késve indult programban több irányban is megkezdődött a munka, s vannak már megfogalmazott eredmények is: TINER T. a Dunakanyar személyközlekedési helyzetéről készített anyagot.

4.5. téma. Társadalmi feszültségmezők földrajzi szempontú vizsgálata

Cél: A társadalom egészét vagy többségét érintő és/vagy megosztó problémák vizsgálata. Ezek közé sorolhatók jelenleg pl. a munkanélküliség és a műszaki nagylétesítmények hatásai, amelyek társadalmi következményeinek feltárása a földrajztudománynak is feladata.

Ebbe a témába tartoznak DÖVÉNYI Z. 1991. évi részletes vizsgálatait, amelyek során nagyrészt feltárta a magyarországi munkanélküliség területi jellemvonásait, másrészt folytatta a menekültkérdés tanulmányozását.

A munkanélküliség változását tükröző országos átlagok mögött meglehetősen nagy területi különbségek vannak, ezért a nagytérégi és megyei szint mellett a kistérségi áttekintésre is szükség van. Az országot 165 körzetre osztva mutathatók csak be a munkanélküliség tényleges területi különbségei. A több időpontra megrajzolt térképeken jól szemlélhető, ahogy a munkanélküliség időben előrehaladva az ország egyre nagyobb részén válik tömegessé.

A menekültkérdés néhány éve indult vizsgálata 1991-ben is folytatódott. Az év folyamán a menekültek letelepítési lehetőségeinek feltárásán kívül a probléma hosszabb távú áttekintésére került sor, így a vizsgálat egy történeti aspektust is kapott. A menekültkérdés XX. századi történetében Magyarország többször volt kibocsátó és befogadó ország is, így ennek a hullámnak a történeti tapasztalatait nem elhanyagolhatók ma sem.

1991-ben a Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Osztály munkatársainak tollából megjelent 2 könyv, 25 magyar nyelvű, 2 idegennyelvű tanulmány, számos recenzió és ismertetés. 17 kéziratuk vár megjelenésre; 32 hazai, 6 külföldi előadást tartottak, 10 szakvéleményt készítettek.

5. témacsoport. A környezeti rendszerek dinamikájának és potenciálváltozásának kutatása és minősítése

5.1. téma. A georendszerek időbeli szervezetheze, a tájalkotó komponensek kölcsönhatásainak és a kölcsönhatások erőssége törvényszerűségeinek kutatása

Cél: A georendszerek dinamikai módosulásainak kutatása, térbeli és időbeli szerkezet-változásaiuk törvényszerűségeinek a további tisztázása, a kapott kutatási eredmények tanulmányban való összefoglalása.

Témacsoportvezető: GALAMBOS J. oszt. vez. Munkatársak: TÓZSA I., FEJSZÉS E., TÓTH G. és külső munkatársak. Az osztály tagjai más témák megoldásában is közreműködtek.

GALAMBOS J. vezetésével folyamatos kutatásokat végeztek a georendszerek tér- és időbeli dinamika-sajátosságainak további tisztázása érdekében, valamint annak bizonyítására, hogy a georendszerek energiaháztartása, potenciáltípusai és terhelhetősége között szoros összefüggés létezik.

GALAMBOS J. általános helyzetelemző tanulmányt írt „A Tisza-tó térségének tájökölógiai értékelése” címmel, amely 100 old. terjedelemben tárgyalja a víztározó jelenlegi állapotában fennálló és a további feltöltését követően várható környezeti, tájökölógiai problémákat.

Ugyancsak GALAMBOS J. 197 old. terjedelmű tanulmányban foglalta össze „A környezetértékelési rendszer kapcsolódásának és együttműködésének kidolgozása az európai környezetminősítő és értékelő rendszerekhez” c. témára vonatkozó elképzeléseit. A tanulmány elkészítésében SZALAI L. és DOMOKOS GY.-NÉ is közreműködött.

5.2. téma. A georendszerek (tájak) antropogén terhelhetősége megengedhető normái meghatározásának elvi és módszertani kérdései

Cél: Olyan, a gyakorlati tervezésben is felhasználható tanulmánykötet megírása, amely magába foglalja a georendszerek individuális sajátosságaiból fakadó meghatározottságokat és megkötöttségeket, amelyeket célszerű figyelembe venni a racionális területhasznosítási alternatívák kidolgozása során.

Az 5.1. és az 5.3. témában készült feldolgozások, tanulmányok az ebben a témában 1994-ig tervezett feladat megoldását is szolgálják.

5.3. téma. Magyarország általános környezeti állapotának minősítése. Az 1996-ig tervezett kutatás különböző szintű és aspektusú feladatmegoldásokra irányul:

5.3.1. Megyei minősítések;

5.3.2. Kistáji minősítések;

5.3.3. Településkörnyezeti minősítések;

5.3.4. A minősítési eredményeknek a mezőgazdaság területi hatékonyságával való összevetése;

5.3.5. A minősítési eredményeknek az ipar területi hatékonyságával való összevetése;

5.3.6. Mentális minősítés (a minősített eredményeknek a lakosság értékítéletével és elvárásaival való összevetése)

Cél: Magyarország környezeti állapotának minősítése, a változások tendenciáinak feltárása és monitoringozása korszerű elméleti és módszertani alapokon és GIS-ek felhasználásával. A környezetgazdálkodás számára olyan alapanyagok elkészítése, amelyek orientáló jellegűek a környezetpolitikai és területfejlesztési döntések megfogalmazása során. A minősítés metodikájának és a minősítés eredményeinek önálló tanulmánykötetben való összefoglalása.

A téma megoldása érdekében számos alapanyag készült az év folyamán.

a) Magyarország csaknem valamennyi kistájára (az Északi-középhegységhez tartozókat kivéve) elkészült a területhasznosítás változását tükröző kimutatás, az 1961., 1972. és 1984. évek állapotait figyelembe véve. Az adathalmazok gyűjtése települési szinten történt. GALAMBOS J. és mtsai folyamatosan végzik a kistájak szerinti összesítést, valamint a kapott eredmények számítógépi feldolgozását és tájökölógiai elemzését.

b) Elkészítették a GNV – általuk feltételezett – hatásterületére vonatkozó, a területi információs rendszer folyamatos és gyors megteremtését és karbantartását lehetővé tevő alaptérkép-készletet: a) kistájankénti és b) településhatáros bontásban. GALAMBOS J. elkészítette a hatásterület adatbázis-kezelő és minősítő rendszerét. Az adatbázist 45 tagú tematikával feltöltötte és az adott terület általános humánökölógiai és rekreációs célú minősítését is elvégezte 2–2 alternatívában.

c) Elkészítették a Szigetköz kistáj – pont szerinti célú – alaptérkép-készletét: a) tematikus és b) településsoros térképek tárolására.

d) GALAMBOS J. és TÓZSA I. elkészítette Budapest környezeti információs rendszerét, 15 tematikából álló adatbázisát és a környezetminőség értékelését, valamint 4 kerületnek levegőszennyezettségi információs mintafeldolgozását 5–5 időpontra vonatkozóan.

e) TÓZSA I. 1991-ben elkészítette (a „Nagyvárosi információs rendszer” c. OTKA-téma keretében még 1989–90-ben összegyűjtött józsefvárosi adathalmaz felhasználásával) Józsefváros környezetterhelési információs rendszerét és légifotó albumát. Az utóbbi tartalmazza az Önkormányzat által készített 180 db légifelvétel helyszínrajzos interpretációját is. A munkában GALAMBOS J. és FEJSZÉS E. működtek közre. A munka során 334 oldalas tanulmányt készítettek el.

f) TÓZSA I. és GALAMBOS J., FEJSZÉS E. és TÓTH G. közreműködésével egészségügyi környezetinformációs rendszert (orvosföldrajzi információs rendszert) dolgoztak ki Erzsébetváros konkrét példáján. 86 db, ALPHA/GIS programban is feldolgozott térkép jelenti a rendszer numerikus és grafikus adatbázisát. A munka során 114 oldalas tanulmányt írtak a terület állapotáról. Az egészségügyi alapellátás leválasztása az állami költségvetésből elvileg minden önkormányzati testület számára időszerűvé teszi az ilyen módszerek iránti érdeklődést 1992-ben. Ezért készítették el ezt az orvosföldrajzi rendszert.

g) GALAMBOS J., TÓZSA I. közreműködésével elkészítette „A tengerentúli, jelentősebb térinformatikai rendszerek kritikai elemzése” c. tanulmánykötetet.

h) TÓZSA I. és BENYHE I. részletes és komplex földrajzi környezet-állapot leírást készített Orczy-kertről, Józsefváros legnagyobb parkjáról (25 old.).

A kis létszámú Környezetminősítési és Számítástechnikai Osztály 1991-ben 10 tanulmányt tett közzé, megjelentette (szerkesztette, sokszorosított) a Műhely c. sorozat 12 füzetét, 4 ismeretterjesztő cikket publikált, 2 Kmb kötetet fejezett be a megrendelők részére, két OTKA-téma zárójelentését adta le, 4 (köztük két igen terjedelmes) kéziratuk készült el, 15 előadást tartottak hazai és nemzetközi fórumokon, számos szakvéleményt, bírálatot, pályázati anyagot készítettek.

6. témacsoport. Magyarország tájföldrajzi feldolgoása

Cél: Mindenekelőtt az eddig 6 kötetben közreadott *nagytáji* monografikus feldolgozás befejezése a korábbi években megkezdett Északi-középhegységre vonatkozó munkálatok zárásával és a monográfia megjelentetésével.

Ebben a tájalkotó tényezőket, a földtani adottságokat, ásványi nyersanyagokat, ősföldrajzi viszonyokat, a domborzat, éghajlat, vízrajz, növényzet és talajtakaró fejlődését, jelen állapotát, főbb jellemzőit, várható alakulását, területi különbségeiket elemezzük.

Az év folyamán az Északi-középhegység monografikus feldolgoása keretében a külső szerzők folytatták feldolgozó munkájukat. A szerkesztés e még hiányzó fejezetek elkészültének függvényében folytatódhat s fejeződhet be.

7. témacsoport. Magyarország Nemzeti Atlaszához új lapok szerkesztése

Cél: Az 1989-ben megjelent nagyszerű atlaszmű egyes lapjai új adatok alapján felfrissítést igényelnek, ezenkívül új témájú lapok készítése is indokolt, főként az 1990. évi népszámlálás, ill. a bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások miatt.

Az ipari szerkezetváltás, a tulajdonviszonyok átalakulása, a külkereskedelem korábbi irányainak változása, a belkereskedelem privatizációs folyamatai, a közlekedés és hírközlés szükségyszerű fejlesztése, a környezeti és szociális problémák fokozódása s egyéb új jelenségek, folyamatok új adatok alapján való térképi ábrázolása folyamatosan aktuális feladat.

A kiegészítő térképlapok készítését különösen a Magyarok Világszövetségének 1993-ban megrendezésre kerülő III. kongresszusa, továbbá a Világkiállítással kapcsolatos új földrajzi információk térképi feldolgoása teszi szükségessé.

PÉCSI M. kutató professzor, az MNA szerkesztőbizottsága elnökének vezetésével az év folyamán a további munkálatokra vonatkozó koncepció kidolgozására, az anyagi háttér lehetőség szerinti biztosítására került sor, mindenekelőtt az atlasz eladásának árbevételéből támogatott AKA téma keretében. Mivel azonban ez az összeg nem nyújt lehetőséget a teljes munkafolyamat finanszírozására, ezért az elnök, BERÉNYI I. intézeti igazgatóval levélben fordult a minisztériumok vezetőihez, a bank- és pénzintézetekhez anyagi támogatásért, egyszersmind felkérve őket arra, hogy tegyenek javaslatokat a témákra és jelöljenek ki adatszolgáltató

és közreműködő munkatársakat. Részben ezeknek az akcióknak a sikerétől függ, hogy 1993-ig milyen munkafázisig sikerül elkészíteni a térképlapokat (szerzői eredetük/tisztázati rajzok/litografált vagy kinyomott lapok).

Az újjászerveződött szerkesztőbizottság az *alábbi térképlapok* elkészítését tartja a *legsürgősebbnek*:

1. Változások Közép- és Kelet-Európa térképén (a tartalmi lezárás határideje: 1992. közepe). 2. Magyarország politikai földrajzi és közigazgatási térképe, 1992. 3. Magyarország és szomszédsága etnikai térképe, ill. magyarok a világban. 4. Demográfiai változások, 1980–1991. 5. Választások, 1990. 6. Idegenforgalom, 1989–1991. 7. Bevándorlás és menekültkérdés, 1989–1991. 8. Privatizáció az iparban, külföldi tőke beáramlása, 1989–1991. 9. Munkanélküliség, 1989–1991. 10. Közlekedés, távközlés alakulása, 1989–1991. 11. Külkereskedelem, 1989–1991. 12. Bűnözés, 1989–1991.

A kinyomott térképlapok méretben azonosak lesznek az 1989. évi MNA lapjaival. Az előoldalra a színes térkép(ek), a hátoldalra a kétyelvű magyarító szöveg, kiegészítő ábrák és táblázatok kerülnek egyszerűen másolással. 1992-ben 10–12 térképet kívánunk megszerkeszteni és 5–6-ot előállítani.

A tervezésen, levelezéseken (PÉCSI M., MAROSI S., BASSA L. szervező titkár) kívül, már néhány térkép szerzői eredeti változata is elkészült. Főleg a Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Osztály munkatársai (BECSEI J., DÖVÉNYI Z., IVÁN L., KOC SIS K., KOVÁCS Z., TINER T.), továbbá BASSA L. és KERESZTESI Z. játszottak kulcsszerepet az első menetben megtervezett lapok elkészítésében. BECSEI J. Magyarország közigazgatási térképe koncepció vázlatát készítette el, KOVÁCS Z. megszerkesztette a „Választások 1990” c. térképet és elkezdte a „Bűnözés 1990” c. lap szerkesztési munkáit, TINER T. 4 közlekedési és 2 hírközlési térkép tematikai tervét (méterarány, tartalom, forma meghatározásával) készítette el.

Az érdemi munkálatok 1992-ben folytatódnak.

Saját kezdeményezésű és egyéb kutatások

Az említett 7 témacsoportban, ill. a témákban végzett kutatásokon kívül az elmúlt évből is több olyan intézeti tevékenységet említhetünk, amelyek sajátos hazai és nemzetközi kötelezettségek teljesítéséből, vagy kutatói kezdeményezésre valóultak meg, s megoldásuk a fő témacsoportok célkitűzéseinek a megvalósulását szolgálta.

1. Osztályvezetőkkel konzultálva, a nemzetközi és hazai kutatásirányzatokat értékelve, a szellemi és anyagi bázist, az Intézet kapcsolatrendszerét, eddigi munkásságát figyelembe véve, BERÉNYI I. és MAROSI S. elkészítette az FKI 1991–93. (95.) évi kutatási koncepcióját.

2. MAROSI S. összeállította az Intézet 1986–1990. évi tevékenységét tartalmazó beszámolót is az MTA számára, s ennek alapján az Intézet fennállásának 40. évfordulójára elkészítette „Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet 1951–1991” c. összeállítást is, amely azóta angolul is megjelent.

3. Az Intézet alapításának 40. évfordulójára tudományos ülést szerveztünk, amelyen valamennyi munkatársunk előadással szerepelt (l. folyóiratunk jelen összevont kötetét).

4. „An History of Geomorphology in Hungary” címmel tanulmányt állítottunk össze (PÉCSI M.–GÁBRIS GY.–LÓCZY D.–MAROSI S.–MEZŐSI G.–SOMOGYI S.–SZABÓ J.) a magyar geomorfológia történetéről és adtuk le a History of Geomorphology c. kötetben (Wiley & Sons, Louisiana) való megjelentetésre.

5. HAHN GY. ez évben is elkészítette Magyarország nemfémes ásványi nyersanyagvagyonának 1991. jan. 1-jei helyzetű mérlege vállalati és megyei köteteit.

6. A XXXIII. Hidrobiológus Napok keretében, a 100 éves a Balaton-kutatás c. rendezvényen Tihanyban SOMOGYI S. az MFT Balaton Bizottságának a Balaton-kutatásban játszott szerepéről, MAROSI S. a Balaton-medence geomorfológiai vizsgálatának fejlődéséről és eredményeiről érkezett.

7. MAROSI S. a Balaton és vízgyűjtője néhány védendő természetföldrajzi értékéről korábban készített anyagát, javaslatait, értékeléseit kiegészítő megjegyzésekkel látta el és publikálta a Műhely c. sorozatban. Ez a tanulmány terminológiai kérdések, alapvető fogalmak tisztázását, pl. a természeti-természetföldrajzi érték

fogalmának fejtegetését követően a tó vízének, a környékbeli vízkincsnek részletes számbavételétől eltekintve, a domborzati (különböző típusú völgyek, ezek gyakran unikális sajátosságai, speciális tavi eredetű, ill. tó környéki) formák, üledékek, feltárások, ökológiai catenák, eltérő természetes növényzetű felszínek, talajtípus-szelvények megőrzésére vonatkozó konkrét javaslatokat tartalmazza. Sajátos természet-táji komplexumokra is felhívja a figyelmet.

8. MAROSI S. a paleoökológiai különbségek jelenbe való átörökléséről értekezve többek között megállapította: A mai térbeli ökológiai differenciákhoz hasonlóak voltak interglaciális időszakokban is olyan felszíneken, ahol a zonalitás érvényesült. Más a helyzet természetesen azonális körülmények között. A litomorf, a hidromorf és egyéb topológiai hatás nyilvánvalóan nem csak jelenleg, hanem megfelelő paleoökológiai körülmények között is megnyilvánult.

Az ökológiai tényezők helyi érvényesülésének, hatásfokának tanulmányozása alapján bebizonyosodott, hogy gyakran egyetlen geofaktor viszonylag kis mértékű eltérése a többi ökológiai tényező láncolatán keresztül jelentős minőségi differenciát okozhat. Több példa tanúsítja, hogy hosszabb időtávon (a felsőpleisztocéntól máig) ugyanaz a viszonylagos különbség két közeli terület között megtartotta ökológiai meghatározó szerepét, vagyis átöröklődött a mikroregionális ökológiai differencia a pleisztocénból a jelenbe.

A pleisztocén interglaciális szakaszaiban, persze a mindenkori jellemző makroklimatikus sajátosságok függvényében ugyan – tehát a maival azonos –, de az adott időszakban térben igen differenciált ökológiai viszonyok voltak jellemzőek, akárcsak ma. A zonalitást tarkázó regionális és topológiai különbségeket eredményező természeti törvényszerűségek annál inkább juthattak érvényre, minél kevésbé hatott adott területen a belföldi vagy az alföldi jégtakaró a klímára s általa az ökológiai tényezők komplexumára, hol, milyen mértékben gyakorolt dominanciája révén olyan szerepet, ami helyi hatások érvényrejutását gátolta.

9. Az ELTE Gazdaságföldrajzi Tanszékének 50., a Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságföldrajzi Tanszékének 70. évi jubileuma alkalmából rendezett nemzetközi tanácskozáson BERÉNYI I. és MAROSI S. képviselte Intézetünket egy-egy előadással.

10. SOMOGYI S. az MTA főtitkárának kérésére, a LÁNG I. főszerkesztői irányításával készülő környezetvédelmi lexikon részére 6 ív terjedelmű természeti földrajzi címszóanyagot írt.

11. SOMOGYI S. Teleki Pál halálának 50. évfordulója alkalmából írt megemlékezést, a Széchenyi Társaságban pedig méltatta a Telekieknek a magyar történelemben játszott szerepét.

12. MAROSI S. a Parlament Környezetvédelmi Bizottsága részére összegezte – több évtizedes tapasztalatai alapján – gondolatait a Balaton környezetvédelmi problémáiról.

13. BASSA L. az 1980-as évek második felében a környezeti állapotokat bemutató térképet szerkesztett „Map of environmental problems in Central and Eastern Europe” címen, amelyet 1992 elején közöl a bécsi Ost- und Südosteuropa Institut. Ugyancsak BASSA több, Magyarország környezeti állapotát bemutató térképet szerkesztett az év során, több előadás(a) és publikáció(ja) illusztrálásához.

14. RÉTVÁRI L. összegezte a természeti erőforrások témakörben rokontudományi intézményekkel együtt végzett 5 éves kutatásai eredményeit, véleményezte többek

között a VÁTI GNV hatásterületet tárgyaló tanulmánytervét és a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztériumnak a területi politika elveiről és céljairól szóló előterjesztését.

15. BERÉNYI I. az utóbbi anyagot szintén véleményezte. Emellett a gazdasági-társadalmi-politikai átalakulás előzményeit, latens folyamatait és konkrét megnyilvánulási formáit elemezve, egyértelműen kimutathatónak ítélte, hogy a gazdasági-társadalmi átalakulás mai állapota hosszabb történelmi periódus konzekvenciája, s nem csupán az 1989–1990. évi politikai fordulat következménye. Különös jelentőségű, hogy az átalakulás területi különbözőségeit felismerjük.

Vizsgálatai azt igazolják, hogy a gazdasági szerkezetváltás elsősorban a főváros és részben a nagyvárosok pozícióját erősíti, tehát az eddigi regionális problémák nem mérséklődnek, sőt a gazdasági konjunktúra esetén fel is erősödnek (ld. munkanélküliség területi különbségei). A határnyitással összefüggő gazdasági-társadalmi átalakulás óriási népességmobilitást váltott ki a Kárpát-medencében, s ennek pozitív és negatív konzekvenciái elsősorban Magyarországon csapódtak le, amely maga is a változás időszakát éli (kézirat az Európa kötet számára, München). A gazdasági-társadalmi-politikai átalakulás innovációs centruma Budapest, ezért az elnyert OTKA téma (4.1.1.1.) különösen aktuálissá vált. Főképpen azzal, hogy Budapest funkcionális átalakulása egybevethető azokkal a nemzetközi folyamatokkal, amelyek pl. München, Bécs esetében 20–25 évvel ezelőtt játszódtak le. A city-képződés olyan szakaszában vagyunk, amely erősen korlátozott városfejlődési időszakot vált fel, másrészt a városi vonzástér is gyors növekedésben van.

Az átalakulás fent vázolt jelenségeinek kutatása azt célozza, hogy előrejelezzük az átalakulás dinamikáját, szerkezeti irányait és lehetséges társadalmi konzekvenciáit. Mivel jelen gazdasági-társadalmi folyamataink jelentős része Nyugat-Európában korábban játszódtott le, ezért elengedhetetlen a nemzetközi összehasonlító vizsgálat.

16. BERÉNYI I. többek között véleményezte a Magyarország környezeti állapotáról a Környezetvédelmi Világkonferenciára (Rio de Janeiro) készült jelentést és a Visegrád–Nagyvaros térség tájrekonstrukciójára vonatkozó pályázatot.

17. BALOGH J.–JUHÁSZ Á.–SCHWEITZER F. a KFH megbízásából „A Déli-Bakony felszíni sérüléseinek időbeli fejlődése és jövőbeni prognosztizálása”, a Paksi Atomerőmű megbízásából a „Radioizotópok földfelszíni mozgását meghatározó folyamatok, izotópdúsulási lehetőségek a PAV környékén” c. témákat fejezték be sikeresen szakértői jelentések, szakvélemények formájában. Emellett a MÁVTI szakembereivel a Kapos-völgy Szakály-Högyész és Dombóvár közti vasúti szakaszának villamosítási, építési problémái mérnökgeomorfológiai szempontú értékelését célzó 1992. évi munka előkészítő feladatait végezték el.

18. BECSEI J. (témavezető) és munkatársai (DÖVÉNYI Z., KOVÁCS Z., RÉTVÁRI L.) sikeresen befejezték a helyi Önkormányzat megbízásából a „Mezőhegyes társadalmi és településmorfológiai sajátosságai” c. témát.

19. KOVÁCS Z., LÓCZY D. és TÁNCZOS S.-NÉ egy angol-magyar; magyar-angol földrajzi szakszótáron dolgozott, amely kb. 80%-ban készült el.

20. TINER T. külső OTKA-téma keretében elkészítette a „Telefaxok és műholdvevő rendszerek térbeli diffúziója” c. tanulmányt (2,8 ív + 14 ábra), amelyben többek közt megállapítja:

– A korszerű távközlési rendszerek (pl. telefax, műholdas TV-hálózatok) Magyarországon lényegesen később jelentek meg, mint Nyugat-Európában (a késés kb. 6–11 év), ám elterjedési sebességük közel azonos ütemű, mint Európa fejlett régióiban.

– A folyamat dinamikáját gátolja, hogy a terjedés egy korszerű és megfelelő kiépítettségű színtű alaphálózat hiányában megy végbe.

– A korszerű távközlési rendszerek hazai terjedésének jellegére az ún. hierarchikus expanzió a jellemző: a korszerű távközlési módok először a fővárosban, majd a regionális központokban és a megyeszékhelyeken jelennek meg, s csak ezután terjednek át a közép- és kisvárosokra, végül a községekre. Szomszédsági típusú expanzióra csak a budapesti agglomerációban találunk példákat.

– Az új információs technikák térbeli terjedésének dinamizmusa eltér az ország fejlettebb infrastruktúrával rendelkező Ny-i és az e téren elmaradottabb K-i, ÉK-i részei között.

– Az új technikákat használók Budapesten való koncentrálódása és funkcionális összetételük jól jelzi az ország gazdasági szerkezetének átalakulását, valamint az átmeneti időszak felemás viszonyait (pl. a centralizált irányító szervek viszonylag magas súlyát, a horizontális szervezetségű gazdasági-kereskedelmi szervezetek fokozatos erősödését).

21. TINER T. a hazai személygépkocsi-ellátottság területi különbségeinek vizsgálata során a következő eredményekre jutott:

– Az 1980-as évek végéig a piac helyett működő adminisztratív személygépkocsi-elosztási rendszer évtizedeken át a fővárost és a regionális központok lakóit preferálta a településhierarchia alacsonyabb szintjein élőkhez képest.

– Az elosztási rendszer működése így az azonos szinten álló települések között az ellátottságban nivellálódást, a különböző szinten állók között pedig differenciálódást eredményezett.

– A fenti anomáliák az egyes megyéken belüli ellátottsági különbségeket is növelték (város–faluk differenciák erősödése).

– Következésképpen a 80-as évek végére jelentős területi súlyeltolódás ment végbe az országban: a legjobb szgk-ellátottságú térség a főváros mellett Észak-Dunántúl, a legrosszabb pedig az Észak-Alföld lett.

22. GALAMBOS J. TÓTH G. és FEJSZÉS E. közreműködésével a PRO/NATURA kft. megbízásából folyamatosan végzi az „Iharkút–Halimba III. DNY-i területén lévő bánya térmodelljének kialakítása” c. munkát. A számítógépes feldolgozást a megbízó részére átadta. Ugyancsak a PRO/NATURA kft. megbízásából folyamatosan végzik a „Csabpuszta 7., 8. lencse területi információinak számítógépes feldolgozása” c. munka teljesítését. A feldolgozáshoz tartozó szöveges anyag (52 p.) elkészült.

23. TÓZSA I. különösen sok (tucatnyi) propagandisztikus előadást tartott a városi környezetinformációs rendszerek témakörében, vetítéssel, számítógépes bemutatóval egybekötve (a fővárosi kerületek önkormányzatai környezetvédelmi bizottsági elnökeinek az FKI-ban, a Fővárosi Önkormányzat Környezetvédelmi Bizottsága előtt a Főpolgármesteri Hivatalban, a VII. ker. önkormányzati testületek előtt, a környezetvédelmi bizottságok kerületi küldöttei előtt, a VIII. ker. Önkormányzat Környezetvédelmi Bizottsága előtt, német diákcsoportnak, a „Bush-központban”, a KFH-ban, az OKGT-ben stb., szakvéleményeket írt a KTM és a Népjóléti Minisztérium, a VII. ker. Polgármesteri Hivatal részére.

24. TÓZSA I. (témavezető) HAHN GY. és FEJSZÉS E. közreműködésével, ill. URBÁNYI A. (Vízügyi Tervező Vállalat) és PRAJCZER A. (MÉLYÉPTERV) részvételével a Budapest Consult Kft. megbízásából elvégezte az „Erzsébetváros talajvízeinek minősége” c. munkát (zárójelentés: 27 old. + 7 db 1:5000 méretarányú térkép).

25. Az Intézet tucatnyi munkatársa készített OTKA és egyéb pályázatokat, koncepciókat s vett részt előterjesztések, pályázatok, tanulmányok szakvéleményezésében, bírálatában.

B) Publikációs tevékenység

1991-ben több külföldi és hazai kiadó is vállalkozott intézeti tudományos eredményeink megjelentetésére, de publikációink jelentős részét – az Akadémiai Kiadó változatlanul igen szűkös anyagi lehetőségeivel összefüggésben – saját szellemi–kivitelezési–anyagi kapacitásunk jó kihasználásával tudtuk közkinccsá tenni. Az Akadémiai Kiadónál jelent meg a *Studies in Geography in Hungary* 26. (Quaternary Environment in Hungary, 305 p. eds. PÉCSI, M.–SCHWEITZER, F.) kötete, valamint folyóiratunk, a *Földrajzi Értesítő*, amelynek szedését, tördelését stb. intézeti tagjaink végzik, s nyomásra kész anyagot adunk át. Szakképzett, idegen nyelven is szerkesztő-lektorálógépfő (szövegszerkesztő-szedő), a nyomdai technikát értő munkatársaink (BASSA L., GALAMBOS J., KERESZTESI Z., LACZKÓ M., LŐCZY D., PÁRKÁNYI L.-NÉ, PORTÓRÓ L.-NÉ, SZABÓ J.-NÉ, SZABÓ K., SZENTI E.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, TÁRKÁNYI L.-NÉ, TÓZSA I., VARGA GY.-NÉ) műszaki szerkesztési, leírasi, valamint rajzolóí-nyomdai munkálatai eredményeként sikerült számos kiadványt megjelentetni EVERS K., JÁNOSSY K., KERESZTESI Z.-NÉ, MOLNÁR M., NÉMETH J., POÓR I., TÁRPAY S.-NÉ, ill. SIMONFAI L.-NÉ és a Könyvtár-Dokumentációs Osztály szívfonalas munkája révén. A legnagyobb munka kétségkívül az 1/2. téma (old.) befejezését reprezentáló, FRENZEL, B.–PÉCSI M.–VELICSKO, A. A. szerkesztésében, BASSA L., KERESZTESI Z. és az általa vezetett, ANGYAL I. és ENDRÉNYI E. külső munkatársakkal kiegészült Kartográfiai Osztály úttörő kartolitográfiai-nyomási munkájaként elkészült, a Fischer Verlag-gal közösen kiadott Északi-féltéke paleogeográfiai atlasza (*Atlas of Paleoclimates and Paleoenvironments of the Northern Hemisphere*) megjelentetése volt. Nemzetközi folyóiratszámok vendégszerkesztése megtisztelő feladatként adódott: az INQUA XIII. (pekingi) kongresszusának ajánlva jelentek meg PÉCSI, M.–LŐCZY, D. (guest editors) *Loess and the paleoenvironmental Quaternary International* (INQUA Journal, Vol. 7/8. 1990. Pergamon Press. Oxford–New York–Seoul–Tokio 1991. pp. 1–128.) és PÉCSI, M. (guest editor) *Distribution and chronological Problems of Loess* (GeoJournal 1991. Vol. 24. No 2. pp. 137–232.) c., 13. ill. 10 tanulmányt tartalmazó kötetek.

Saját kiadásban készültek el és jelentek meg az alábbi intézeti kötetek:

Az *Elmélet–Módszer–Gyakorlat* sorozat 50. kötete: RÉTVÁRI L. (szerk.) *Természeti erőforrások–Kutatási eredmények összefoglalása*; 72 old. 52. kötet: CSÉFALVAY Z. (szerk.) *Visszaszámlálás Rudabányán*, 79 old. 53. kötet: PÉCSI M.: *Geomorfológia és domborzatminősítés* (szerk.: MAROSI S.); 296 old.

VARGA GY.-NÉ szerkesztésében és szedést pótló munkájaként Intézetünk végezte nyomdai munkálatait és jelentette meg a *Geographia Medica* 1991. évi (21.) kötetét (140 old.) és a MAROSI S. által az Intézet alapításának 40. évfordulójára összeállított: *A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézete, 1951–1991 c.* (28 old.), továbbá ennek LŐCZY D. által angolra fordított, *Geographical Research Institute Hungarian Academy of Sciences, 1951–1991 c. változatát* (24 old.). SIMONFAI L.-NÉ összeállításában, BÜKI B. és TÁNCZOS S.-NÉ közreműködésével elkészült a *GEODOK* újabb száma, a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézete munkatársainak publikációs tevékenysége 1986–1990 (91 old.). Ugyancsak a Könyvtár (SIMONFAI L.-NÉ) összeállításában és gondozásában jelent meg a Magyar földrajzi folyóirat-repertórium 16. (29 old.), a Földrajzi folyóirat-repertórium 32., 33. füzet (54, ill. 90 old.) és a Gyarapodási jegyzék 80., 81., 82., 83. száma (14, 12, 15, 11 old. terjedelemben).

A Környezetminősítő és Számítástechnikai Osztály „Műhely” c. tanulmányorozatában 12 füzetet jelentettek meg (szerk. TÓZSA I., FEJSZÉS E. közreműködésével).

Az 1991-ben megjelent könyvfejezetek és tanulmányok száma 90, egyéb közlemények száma kereken 25. 95 szakelődást tartottunk, mintegy 50 szakvéleményt, számos lektori véleményt, bírálatot készítettünk. Kézírtos munkáink száma megközelíti a 100-at.

Publikációink nemzetközi és hazai visszhangja kedvező, recenziókban, hivatkozásokban, levelekben, kitüntető díjakban is megnyilvánulónak. Az MTA közgyűlésén a Magyarország kistájainak katasztere I–II. c. mű szerkesztői és szerzői Akadémiai díjban részesültek (publikációs adatokat l. még témacsoportonkénti bontásban a részbeszámolókat követően).

C) Káderfejlesztés, továbbképzés

1. Az elmúlt esztendőben is rendszeresek voltak az intézeti *szakmai szemináriumok*, amelyeken külföldi vendégeink és hazai előadók előadásain kívül intézeti munkatársaink beszámolóit alapján vitattunk meg egy-egy aktuális szakmai problémát. Többször rendeztünk közös szakülést a Magyar Földrajzi Társasággal, főként annak Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Szakosztályával, amelynek vezetői intézeti munkatársaink (elnök az 1989-ben a Társaság társelnökévé választott BERÉNYI I. helyébe lépett DÖVÉNYI Z., tükár KOCSIS K.).

2. *Tudományos továbbképzés* érdekében számottevő eredmények születtek: BECSEI J. sikeresen védte meg akad. doktori értekezését és tud. tanácsadói beosztásba került. Minősítési eljárás alatt vannak HAHN GY. és (MEZŐSI G.-ral közösen) KERTÉSZ Á. előző évben benyújtott akad. doktori értekezései. TINER T. elkészítette kandidátusi értekezését, munkahelyi védésre és a TMB-hez való benyújtásra 1992-ben került sor.

Vezető munkatársaink az elmúlt évben is jelentős szerepet vállaltak a tudományos minősítés különböző feladatainak megoldásában. Az aspiráns, ill. tudományos ösztöndíjas képzés keretében HAHN GY., RINGER Á.-nak a munkáját irányította. Vizsga- és bíráló bizottságok munkájában MAROSI S., RÉTVÁRI L., SOMOGYI S., opponensként BERÉNYI I., DÖVÉNYI Z. vett részt. A TMB Földrajzi-Meteorológiai Szakbizottságának elnökeként MAROSI S., tagjaiként BERÉNYI I. és SOMOGYI S. vállaltak sok feladatot.

3. A *szakmai továbbképzésben* az intézeti szakszemináriumokon, a Magyar Földrajzi Társaság és rokontudományi társulatok munkájában való aktív részvételén kívül szervezett továbbképzésre is volt lehetőség. KOVÁCS Z. részt vett az MTA SZTAKI által szervezett e-mail és adatbázis-kezelői tanfolyamon. BÜKI B. sikeresen végzi a könyvtárkezelői tanfolyamot. Könyvtárosaink (BÜKI B., SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ) az IIF hálózatba kapcsolódásunk alkalmából vettek részt tanfolyamon. KERESZTESI Z. segítségével újabb munkatársak (BASSA L., LACZKÓ M.) sajtótudták el a számítógépes szövegszerkesztési ismereteket.

4. Egyéni *nyelvtanulásokon* kívül GALAMBOS J. három hetes, majd három hónapos intenzív angol nyelvtanfolyamot végzett. Akadémiai angol nyelvtanfolyamon vett részt DÖVÉNYI Z., KOCSIS K., SIMONFAI L.-NÉ. BALOGHNÉ DI GLÉRIA M., KOVÁCS Z. és TÁNCZOS S.-NÉ az akadémiai nyelviskola által szervezett német nyelvtanfolyamra járt. Magán nyelvrókat vett angolból BECSEI J., németből HAVAS F.-NÉ. TÓZSA I. angol nyelvtanulást végzett.

5. Több munkatársunk 1991-ben is szerepet vállalt a *felsőoktatásban*. KERTÉSZ Á. az év első felében a párizsi Sorbonne-on volt vendégprofesszor. Az Université Paris VII egyetemen az alábbi tárgyakat tanította: „Geomorfológiai módszerek”, „Földrajzi információs rendszerek és alkalmazásai”, „Magyarország és Kelet-Közép-Európa regionális földrajza”. SCHWEITZER F. a JPTE félállású docenseként végzett rendszeres oktatást, DÖVÉNYI Z. ugyanott óraadó volt. GALAMBOS J. a Kertészeti Egyetem Táj- és Kertépítészeti Szak IV. éves hallgatói részére féléves kurzusban oktatta a „Tájökológia” c. tantárgyat. Ugyanitt a Tájrendezési Szakon, továbbá a BME Villamosmérnöki Karán és az Erdészeti és Faipari Egyetem Környezetvédelmi Tanszékén tartott számos előadást.

Több munkatársunk vett részt egy-egy egyetemi spec. kollégiumi foglalkozás és a tanártovábbképzés feladatai megoldásában, oktatási anyagok írásában, bírálatában (BERÉNYI I., HAHN GY., KOCSIS K., KOVÁCS Z., MAROSI S., PÉCSI M., POÓR I., RÉTVÁRI L., SOMOGYI S., TINER T.). MAROSI S. egyetemi docensi (KLTE) és egyetemi tanszékvezetői pályázatok (JATE) véleményezésében, a Magyar Ösztöndíj Bizottsághoz az ELTE TTK tucati nyi oktatója által beadott földrajzi és környezetfizikai pályázat zsűrijében vett részt. Az év során Intézetünk is bekapcsolódott a Közös Piac által finanszírozott TEMPUS program megvalósításába. Az elfogadott pályázat értelmében hat hazai felsőoktatási és kutató intézménnyel együttműködve segítséget nyújtunk a felsőfokú földrajzoktatás hazai színvonalának emeléséhez; a TEMPUS hálózat koordinációs bizottságában KOVÁCS Z. képviseli Intézetünk érdekeit a havi értekezleteken.

6. Az elmúlt évben is kapcsolódtak intézetünk tevékenységéhez *ösztöndíjas tanárok* s különböző témákban dolgoztak, részben előző évi feladataik folytatásaként: BOTH MÁRIA: A földrajztudomány fejlődésének tükröztetése a középiskolai földrajzoktatásban (témavezetője SOMOGYI S.); DULL BÉLÁNÉ: Dunaföldvár közlekedési viszonyai (témavezető DÖVÉNYI Z.); SZABADOS SÁMUEL: Dunaföldvár szociálgeográfiaja (témavezető BERÉNYI I.); TÓBIÁS LÁSZLÓ: A magyarországi keskeny nyomtávú vasútvonalak idegenforgalmi elemzése (témavezető RÉTVÁRI L.); VIDA LÁSZLÓ: A barlangszintek és az édesvízi mészkövek kapcsolata (témavezető SCHWEITZER F.).

7. Vezető munkatársaink az elmúlt esztendőben is több fontos *tisztséget* töltöttek be és aktívan dolgoztak több területen: Magyar Földrajzi Társaság, Magyarhoni Földtani Társulat, Magyar Talajtani Társaság, MTA testületek, bizottságok, FM, KTM, TIT, több más tudományos társaság, szerkesztőbizottságok. Különösen sok ilyen feladatot oldott meg sikeresen BASSA L., BECSEI J., BERÉNYI I., DÖVÉNYI Z., GALAMBOS J., GEREI L., HAHN GY., JUHÁZ Á., KERTÉSZ Á., KIS É., KOCSIS K., LÓCZY D., MAROSI S., MÁRFÖLDI G., PÉCSI M., RÉTVÁRI L., SCHWEITZER F., SOMOGYI S., SZALAI L., TINER T. A nemzetközi elismeréseket is jelző különböző tagságokon kívül a tisztségek közül kiemelkedőek: az INQUA pekingi kongresszusán az Átszervezett Paleogeográfiai Bizottság új elnökévé választották az 1991–1995. évi időszakra PÉCSI M.-t. SCHWEITZER F. a Kárpát–Balkán Geomorfológiai Bizottság tükára. BERÉNYI I.

munkájára (a volt szocialista országok geográfusai közül egyedüliként) Németországban Intézetalapító Bizottság (Gründungskomitee, Institut für Länderkunde in Leipzig) és szerkesztőbizottságok (Petermanns Geogr. Mitt.; Erde) tagjaként tartottak igényt.

8. Itt említjük, hogy néhány munkatársunk az MTA 1991. évi közgyűlésén Akadémiai Díjban részesült (ÁDÁM L., GALAMBOS J., JUHÁSZ Á., MAROSI S., SOMOGYI S.).

D) Az Intézet hazai kapcsolatai

Az új kutatási időszak társadalmi-gazdasági, részben szervezeti átalakulással is járt, emiatt kapcsolataink, hagyományos együttműködő partnereink köre némileg módosult. Legtöbb két- és többoldalú kapcsolatunk tovább erősödött rokontudományi intézményekkel, testületekkel, tanszékkel, országos hatáskörű szervezetekkel, önkormányzatokkal, üzemekkel, gyakran szerződéses formában is (MTA, KFH, MÁFI, FTV, FM, FÖMI, OMFB, MHTÁTI, KTM, OMSZ, KV, RKK, TAKI, ÖBKI, MFT, TTT, Erdi Földrajzi Múzeum, PAV, földrajzi és rokontudományi tanszék tucatjai).

E) Nemzetközi kapcsolatok

I. Hazai nemzetközi rendezvények

1. GALAMBOS J. szeptemberben megszervezte a II. Szovjet-Magyar Geoinformatikai Szemináriumot, amelyen Ny. LEBEGYEVA, N. POROZSNYAKOVA és A. KOSKARJOV részvételével tanulmányi kirándulást is vezetett és előadásokat tartott.

2. Az Északi-félteke Paleogeográfiai Atlasza elkészítésére szerveződött szerkesztőbizottság májusban és októberben egy-egy munkaiülést tartott Intézetünkben PÉCSI M. vezetésével, BASSA L., KERESZTESI Z., A.A. VELICSKO, I.I. SZPASSZKAJA, B. FRENZEL részvételével.

3. Magyar-szovjet szemináriumok témája volt a löszkutatási módszerek megvitatása áprilisban, májusban és októberben. M.A. PEVZNER, SZ.A. ARHIPOV és V.SZ. ZIKINA (Novoszibirszk), A.A. VELICSKO, I.I. SZPASSZKAJA és T.D. MOROZOVA részére PÉCSI M., BALOGH J., KIS É., SCHWEITZER F., BASSA L. és a Laboratórium munkatársai biztosították a szakmai programot.

4. A Xiani Löszlaboratórium és a Pekingi Földtani Intézet 5 tagú delegációja (LU YANCHOU, THAI YIKE, ZHU YIZHI, SUN FUGING, YU XIAOGAN) október–novemberi egy hónapos programjának, terepbejárásának megszervezésében és vezetésében PÉCSI M., SCHWEITZER F., KIS É., BALOGH J. és BASSA L. vett részt. Novemberben magyar–kínai szemináriumot rendeztünk, ahol vendégeinken kívül PÉCSI M. tartott előadást az utolsó glaciális kori löszök korrelációjáról.

5. KERTÉSZ Á. osztály tagjainak részvételével június 12–14. között Budapest–Csákvár–Balaton-felvidék útvonalon osztrák–magyar talajeróziós szimpóziumot szervezett.

6. Az MTA–DFG közös Balaton-projekt kutatásszervezési feladatait KERTÉSZ Á. látta el; az év folyamán a német partner hét alkalommal volt itt, 3–3 hétre, hallgatókkal, emellett G. RICHTER irányította az itteni kutatásokat.

II. Részvétel külföldi nemzetközi rendezvényeken

1. Az Osztrák és a Magyar Földrajzi Társaság 2 napos bécsi tanácskozásán, május 2–3-án Intézetünket PÉCSI M. tb. elnök, BERÉNYI I. társelnök és DÖVÉNYI Z., a Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Szakosztály elnöke képviselte.

2. A Geomorfológusok Nemzetközi Szövetsége 1. Regionális konferenciáján, Ankarában és a hozzá kapcsolódó tanulmányúton május 4–10. között BALOGH J., JUHÁSZ Á., KIS É. és LÓCZY D. vett részt, előadásokkal.

3. SZALAI L. július 3–5. között Grazban a 11. EARSel konferencián vett részt.

4. Az INQUA XIII., pekingi kongresszusán és az azt követő, Baotoutól az Ordosz-hegységen át Xianig vezető tanulmányúton, július 27–augusztus 22. között PÉCSI M. és SCHWEITZER F. vett részt, mindketten előadásokkal, poszterbemutatókkal. PÉCSI M. 6 előadásán kívül, szerkesztőtársaival bemutatta az Északi-félteke paleogeográfiai atlaszát (a plenáris megnyitó ülésen, a nemzetközi tanácsülésen, az I. sz. Szimpóziumon és az egész idő alatt nyitvatartott könyv- és térképképzésen), amely nagy sikert aratott. PÉCSI M. mint az INQUA Löszbizottságának a jogszokástól eltérően példátlanul hosszú időn át, 1977-től 3 választási–interkongresszusi szakaszban igen sikeres aktív elnöke, a kongresszus ideje alatt kétnapos szimpóziumot rendezett-vezetett és munkabizottsági üléseken beszámolt a bizottság elmúlt négy évi munkájáról (Report INQUA Loess Commission). Tevékenységét (számos tanácskozás szervezése, vezetése, alapvető kiadványok szerkesztése

stb.) szóban és számos írásban nemzetközileg kiemelkedő teljesítménynek minősítették, elnöki működését leköszönése alkalmából megköszönték, s – mint előbb szó volt róla – a Paleogeográfiai Bizottság új elnökévé választották.

5. KOVÁCS Z. az IGU Politikai Földrajzi Bizottsága augusztus 26–31. közti prágai ülésén előadást tartott.

6. TINER T. a New frontiers in the transport geography of Europe c. belgiumi konferencián (Louvain-la Neuve, szept. 11–14.) tartott előadást.

7. Október 8–13. között az I. Osztrák-Magyar Geomorfológiai és Tájökológiai Szimpóziumra alpi, alpi előtéri, Duna menti terepbejárás formájában került sor. Ezen Intézetünkben PÉCSI M. vezetésével KERTÉSZ Á., KIS É., LÓCZY D., MAROSI S., SCHWEITZER F. vett részt, egy-egy tudományos közleménnyel.

8. BASSA L. október 21–24. között Csehszlovákiában a közép- és kelet-európai akadémiai földrajzi intézetek geográfusainak a további együttműködés lehetőségeiről rendezett tanácskozásán vett részt, ahol többek között, előterjesztésére elfogadták a térségről mint válságövezetről (1989–1992) készítenő térkép(ek) készítésére vonatkozó javaslatát (a Bécsi Ost- und Südosteuropa Institut kiadásában, 1993-ban).

9. December 3–6. között KERTÉSZ Á. a Münchenben rendezett „Informatika für den Umweltschutz” c. konferencián vett részt és tartott MEZŐSI G.-ral közös előadást.

10. A Nemzetközi Földrajzi Unió Átalakuló Falusi Településrendszerek Bizottságának Izraelben december 15–20. között rendezett ülésén és szimpóziúmán BASSA L. vett részt és tartott előadást (beszámolója folyóiratunk 263 oldalán).

III. Egyéb tanulmányutak

1. Akadémiai és államközi cserekeretben, részben intézeti meghívásra és támogatással az alábbi kutatók jártak Intézetünkben, vettek részt konzultációkon és terepbejárásokon:

Angliából G. SMITH és 25 hallgatója (Cambridge) egy hetes terepgyakorlatának szervezésében KOVÁCS Z. és BASSA L. működött közre; C. HOUSE (UK) és L. TSOULOUVIS (Görögország) programját KOVÁCS Z. biztosította.

Az Osztrák Földrajzi Társaság P. FRITZ vezette 35 fős csoportjának márciusi 8 napos magyarországi tanulmányútja szervezésében és vezetésében KIS É., PÉCSI M. és SCHWEITZER F. működött közre. L. KUOTANIEMI finn (Oulu) professzor áprilisi egy hetes programját KIS É., LÓCZY D. és SCHWEITZER F. biztosította. BOGNÁR A. zágrábi geomorfológus professzor augusztusi és novemberi magyarországi tanulmányútjának és előadásának szervezését KIS É., SCHWEITZER F. és KOCSIS K. végezte. Sokat tett az alábbi külföldi kutatók fogadása, kísérése, tolmácsolás tekintetében BASSA L.: J. KIMERLING (USA, Oregon) – akinek ez évre áthúzódó több hónapos programja GALAMBOS J.-fel és TÓZSA I.-nal való együttműködésben és folyóiratunk e kötetében közölt tanulmányban is megnyilvánult –, a tanzániai OMF B elnök, KNIGHT (Pennsylvania), M.A. PEVZNER (Moszkva), S.A. ARHIPOV és V.SZ. ZIKINA (Novoszibirszk), A. VAISHAR (Brno), J. WRIGHT (USA), CH. MOSES (Belfast), Rye-csoport (Bergen), T. FROLKING (Ohio). Előbbiek jórészt terepi programjának biztosításában BALOGH J., PÉCSI M., SCHWEITZER F., GEREI L., HAVAS F.-NÉ működött közre. Utóbbinak HAHN GY. mutatott be hazai lőszéltárásokat. Vendégeink voltak még Németországból: B. BUCHROITNER, J. MAYER, W. SCHMIDT, A. WERNER, P. ERGENZINGER, E. EHLERS; Ausztriából: K. SCHMIDT, W. WERNER, A. AUDIEL, E. LICHTENBERGER, R. SCHMIDT, W. ROHN; USA-ból: G. HALASI-KUN; Lengyelországból: L. STOLA, A. KNAPIK, D. GABRIKA, továbbá erdélyi földrajztanárok 5 fős csoportja, akiknek fogadásában, programszervezésében nagy segítséget nyújtott SZABÓ J.-NÉ.

2. Intézetünkben a következő munkatársak tartózkodtak hosszabb ideig külföldön, jórészt egyezményes tanulmányúton, vagy meghívásra.

– KERTÉSZ Á. 1991. első felében vendégprofesszori meghívásnak eleget téve, a Sorbonne-on tanított.

– BERÉNYI I. januárban a Svájci Földrajzi Társaság meghívására egy hetes előadóköriúton volt Svájcban (St. Gallen, Genf, Zürich, Basel).

– Májusban GALAMBOS J. a SZUTA Földrajzi Intézetében tartott tájdinamika és tájpotenciál témakörű előadást.

– Május 27–31. között BERÉNYI I., DÖVÉNYI Z., KOCSIS K., KOVÁCS Z. Brnóban és Pozsonyban folytattak konzultációt a kétoldali együttműködésről.

– PÉCSI M. Stuttgartban töltött 3 napot, ahol a Paleogeográfiai Atlasz kiadásáról tárgyalt a Gustav Fischer Verlag-gal és B. FRENZEL-lel.

– LÓCZY D. az Earthwatch nemzetközi terepkutatásokat támogató szervezet meghívására 10 napot töltött Aldermay-n (Csatorna-szigetek, Nagy-Britannia), ahol a negyedkori éghajlatváltozások rekonstrukciós módszereivel ismerkedett.

– Július 2–5. között RÉTVÁRI L., DÖVÉNYI Z., KERESZTESI Z. és TÓTH M. a német és osztrák vízlépcsők gazdasági szerepének és környezeti hatásainak tanulmányozása céljából konzultációt és közös terepbejárást végzett az osztrák Donaukraftwerke vezető szakembereivel Donauwörthől Bécsig.

– Szeptember első hetében KIS É., KOVÁCS Z. és SCHWEITZER F. a bécsi egyetem meghívására terepbejárással egybekötött tanulmányúton járt Ausztria magas-alpi régióiban. Geomorfológiai megfigyeléseken kívül alkalmuk volt megismerkedni az idegenforgalomnak a településhálózat fejlődésére és egy zárt helyzetű táj (Dél-Tirol) életére gyakorolt hatásával.

– DÖVÉNYI Z. szeptember 17–október 2. között Kínában tartózkodott egyezményes tanulmányúton.

– RÉTVÁRI L. október 11–14. között részt vett a TULOGDI JÁNOS születésének 100. évfordulója tiszteletére rendezett kolozsvári tudományos emlékülésen és a tordai tanulmányi kiránduláson, ahol – ököm-nikus istentisztelet keretében – a Magyar Földrajzi Társaság nevében is méltatta TULOGDI professzor munkásságát (I. Földr. Közl. 1991/3–4., 217–219. old.).

– KERTÉSZ Á. október 21–25. között az oxfordi Earthwatch alapítvány meghívására munkálatozatást tett az Oxfordi Egyetem Földrajzi Intézetében, a Royal Geographical Society-nél és megtekintette egy Walesben folyó Earthwatch projekt terepmunkáit. Előadást is tartott az alapítványnál.

– KERTÉSZ Á. és osztrák partnerei december 13–15. között a grazi DIBAG intézetben a közös projekt eddigi eredményeit értékelték és az 1992. évi feladatokat beszélték meg.

– KERTÉSZ Á. és SZALAIL. Trierben – a fentihez hasonló céllal – a német-magyar együttműködésben megvalósuló Balaton projektről tartottak megbeszélést.

F) Funkcionális szervezeti egységek tevékenysége

1. A *Könyvtár–Dokumentációs Osztály* (SIMONFAI L.-NÉ vezetésével BÜKI B., NAGY J.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, GYURICS J.-NÉ) könyv- és térképvásárlásra közel 33 ezer Ft-ot, folyóiratrendelésre 434,5 ezer Ft-ot (ebből 32 ezer Ft-ot hazai folyóiratokra) fordíthatott. Az MTA Könyvtára Hálózati Osztályának közreműködésével a Sabre és a Soros alapítvány jóvoltából mintegy 60 ezer Ft értékben jutottunk hozzá külföldi szakirodalomhoz. A rendelkezésünkre bocsátott anyagot TÁNCZOS S.-NÉ válogatta. Az állomány év végén 64 764 leltári egység. A feldolgozásban naprakészek (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ). A kölcsönzött tételek száma 2142. A Földrajzi Értesítőt 217 cserepartnernek küldtük meg, akikről 250 ezer Ft értékű anyagot kaptunk. A Könyvtár vállalta és sikeresen folytatta kiadványaink propagálását (szórolapok stb.) és árusítását.

Dokumentációs és egyéb kiadványaik (I. B) fejezet) mellett adatbázisaikat folyamatosan építették tovább; a bevitt rekordok száma az év végén: Földr. Ért. 1118, Földr. Közl. 223, FKI 794, kandidátusi dissz. 145, löszbibliográfia 738, magyar repertórium 656, külföldi repertórium 847 (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, BÜKI B.). NAGY J.-NÉ angol, német és orosz dokumentáció mellett elkészítette a „Bibliography of geomorphology 1990” c. összeállítást a Geographica Polonica számára. Az INTERGEO számára LÓCZY D. készítette el a Földr. Ért. 1991/1–2. füzet 11 cikkének abstractját.

Könyvtárunk tagja lett az Információs infrastruktúra hálózatnak, ezáltal lehetőség nyílt a szakirodalmi tájékoztatás bővítésére, aminek kölcsönös előnyei máris megmutatkoztak, többek közt anyagi (megtakarítási) tekintetben is.

A számítógépes szakirodalmi feldolgozás saját mindennapos előnyeinek kívül érzékletes tanúság, hogy a varsói Földrajzi Intézet munkatársai, D. GAZICKA és A. KNAPIK egy héten át Könyvtárunkban tanulmányozta a korszerű feldolgozást az ISIS 2.3. verzió program alapján.

Könyvtárunk folyamatosan ellátta sokoldalú, rutin jellegű feladatait is. GYURICS J.-NÉ xeroxing 80 000 oldalnyi volt.

2. A *Kartográfiai Osztály* (KERESZTESI Z. vezetésével EVERS K., KERESZTESI Z.-NÉ, MOLNÁR M., POÓR I., PORTÓRÓ L.-NÉ, TARPAY S.-NÉ és külső munkatársként ANGYAL I., ENDRÉNYI E.) legnagyobb, úttörő jellegű feladata volt az 1.2. téma (old.) az Északi-féltéke paleogeográfiai atlasza sokirányú érdemi és szerzői, szerkesztési (KERESZTESI Z.) és kivitelezési munkálatainak sikeres befejezése (kartográfiai tervek, színterv, tisztázati rajz, maszk, raszter készítése, névrajzi előállítás, tisztázati rajzok átforgatása, próbanyomás–korrektúrázás, nyomólemezt készítés, végső nyomtatás, a térképeken kívül a magyarázó szöveg szerkesztése és szövegszerkesztése).

Sok feladatot jelentett az Osztály számára a 2. témacsoportban (I. old.) ismertetett munkálatok térkép- és ábraanyagának szerkesztése, rajzolása, 10 intézeti kiadvány műszaki szerkesztése (rajzok, szövegszerkesztés és tördelés, camera ready anyag készítés), fotózása, sokszorosítása, 35 egyéb ábra és térkép szerkesztése, rajzolása stb.

3. Intézeti éves beszámolóink kerekén két évtizedes, hagyományos tematikája szerint itt a *Talaj- és Kőzetvizsgáló Laboratórium* tevékenységéről szoktunk tájékoztatni. Ez a Laboratórium azonban mint önálló funkcionális szervezeti egység 1991-től átszervezéssel megszűnt, a Geomorfológiai Osztály részévé vált, hiszen zömmel az ott művelt témacsoport feladatait, csak kisebb mértékben más osztályok számára munkálkodik. Az átszervezési célszerűséget támasztotta alá az a személyi változás is, hogy

a Laboratórium több mint egy évtizeden át érdemdús vezetője, a tudományos feladatok megoldásában mindenkor aktív és eredményes talajtani szakember, GEREI LÁSZLÓ tud. osztályvezető nyugállományba vonult. Bár sem tőle, sem évtizedeken

át nagy érdemeket szerzett, korábban nyugdíjassá lett közvetlen munkatársától, a röntgenvizsgálatokat irányító-végző REMÉNYI MIKLÓSNÉ-tól nem vettünk búcsút, munkájukra a lehetőségekhez mérten Intézetünk azóta is számított, e helyen is megköszönjük az Intézet érdekében tett szolgálataikat, rendszeresen tapasztalt és élvezett ügyszeretüket. Jó egészségben eltöltendő, hosszú, békés nyugdíjas éveket, további alkotókészséget és szép eredményeket kívánunk mindkettőjüknek!

Nyugdíjasként végzett 1991. évi tevékenységük, akárcsak a Laboratórium többi dolgozójáé (BALOGH-NÉ DI GLÉRIA M., HAVAS F.-NÉ, MAGOS M.) tükröződik a tudományos eredményekben, a témacsoportokban végzett munkálatok terepi, fizikai-kémiai elemzési, feldolgozási-értékelési megalapozásában, magában a tudományos munkában, egyúttal alapvető szerzői, szerkesztői, lektori, fordítási feladatok sikeres megoldásában.

G) Igazgatás, ügyvitel

A négy évtizedes múltal rendelkező, 1991-ben új kutatási időszakot kezdett Intézet feladatainak megoldását megújult személyi összetételű vezetéssel végezte. A közel három évtizedes intézeti vezetői funkciójától megvált, elévülhetetlen érdemeket szerzett PÉCSI MÁRTON igazgató helyébe BERÉNYI ISTVÁN, a földrajztudomány doktora, Intézetünknek immáron negyedszázada megbecsült kutatója, az utóbbi években Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Osztályunk vezetője lépett. A lelépő és az új igazgatóról e sorok frója többször, e folyóiratszám „Megnyitó ...”-jában is mondott megérdemelt méltató szavakat s mindketten megnyilatkoztak(nak) e kötetben is. Nem ez az a tér, ahol e tekintetben egyebekről is szó essék. Mindenesetre talán nem tűnik szerénytelenségnek azt mondani, hogy az új igazgató BERÉNYI I., meg az igazgatóhelyettesi funkciót két évtizede betöltő, e feladatkört átmenetileg még vállaló MAROSI S., továbbá a tudományos titkári szerepkörbe most lépett TINER T. a titkársági munkatársakkal (SZABÓ J.-NÉ, TÁRKÁNYI L.-NÉ, VARGA GY.-NÉ, VENYIGÉ L.-NÉ), valamint a Gazdasági Osztállyal és Gondnoksággal (DÁNIEL M. gazdasági vezető, FILISZÁR L.-NÉ, GLEMBÁ I.-NÉ, LEDÉNYI A.-NÉ, NEMES J.-NÉ, STIPICH B.-NÉ) 1991-ben is sikerrel igyekeztek az Intézet szellemi és anyagi kapacitását kamatoztatni, célszerűen koncentrálni, az Intézetet a nehezülő körülmények között is működtetni.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc igazgató
Budapest, 1993. – Nyomdai táskaszám: 22313

Felelős szerkesztő: Tiner Tibor
Műszaki szerkesztő: Sándor István
Megjelent: 28 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0015-5403